

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií

**Symbolika civilních pohřbů a její možné souvislosti
s kulturním a náboženským stavem současné české
společnosti**

Bakalářská práce

Autor: Marianne Zdražilová
Studijní program: B 7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Transkulturní komunikace
Vedoucí práce: ThLic. David Bouma, Th.D.

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ
Pedagogická fakulta
Akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Marianne Zdražilová**
Osobní číslo: **P12945**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Transkulturní komunikace**
Název tématu: **Symbolika civilních pohřbů a její možné souvislosti s kulturním a náboženským stavem současné české společnosti**
Zadávací katedra: **Katedra kulturních a náboženských studií**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce bude vystavena na základě teoretických studií na dané téma, výkladu a rozboru literatury. Bude také provedena případová studie, která proběhne v krematoriu v Pardubicích.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

Ariés, P. *Dějiny smrti I.,II.* Praha: Argo, 2000.

Geertz, C. *Interpretace kultur: Vybrané eseje.* Praha: SLON, 2000.

Hamplová, D.; Řeháková, B. *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí: výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008.* Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009.

Haškovcová, H. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti.* Praha: Gelén, 2000.

Nešporová, O. *O smrti a pohřbívání.* Brno: CDK, 2013.

Petráček, T. *Adaptace, rezistence, rezignace: Církev, společnost a změna v novověkých dějinách.* Ostrava: Moravapress, 2013.

Petráček, T. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa.* Ostrava: Moravapress, 2013.

Svobodová, M. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny.* Praha: Artefactum, 2013.

Vedoucí bakalářské práce:

ThLic. David Bouma, Th.D.

Katedra kulturních a náboženských studií

Datum zadání bakalářské práce: **25. listopadu 2014**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. listopadu 2015**

L.S.

„Nejsmutnější otázka zní: Ty mě nepohřbíš?“¹

¹ CÍLEK, Václav(ed.). *Něco se muselo stát. Nová kniha proměn*. Praha: Novela bohémica, 2014, str. 263.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 25.11.2015

Podpis autora:

Poděkování

Ráda bych poděkovala ThLic. Davidu Boumovi, Th.D. za cenné rady při psaní této práce.
A svému manželovi za podporu při mých studiích.

Anotace

ZDRAŽILOVÁ, Marianne. *Symbolika civilních pohřbů a její možné souvislosti s kulturním a náboženským stavem současné české společnosti*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2015. 68 s. Bakalářská práce.

Tato bakalářská práce se zabývá funerálními obřady v České republice a snaží se najít souvislost mezi těmito rituály a kulturním a náboženským stavem české společnosti. Prvním cílem je zmapovat pohřební zvyky současné české společnosti. Druhým cílem je snaha zjistit, jaký vztah mají lidé v naší společnosti ke smrti a umírání. Třetí cíl si klade za cíl najít souvislosti mezi náboženskou situací a pohřebními zvyky v české společnosti. V praktické části nás bude zajímat konkrétní průběh funerálních obřadů konaných v Pardubickém krematoriu. Tato práce bude podepřena kulturní teorií sociální konstrukce reality a metodou komparace a kompilace.

Klíčová slova: pohřeb, sekularizace, smrt, česká společnost

Annotation

ZDRAŽILOVÁ, Marianne. The symbolism of civil funerals and its possible relationship with culture and religious of contemporary Czech society. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2015. 68 pp. Bachelor Degree Thesis.

This thesis deals with funeral rites in the Czech Republic and trying to find a connection between these rituals and cultural and religious state of Czech society. The first objective, therefore, is to map the burial customs of contemporary Czech society. The second objective is to determine what kind of relationship in our society people have to death and dying. The third goal is trying to find a connection between the religions and burial traditions in the Czech society. In the practical part we are interested in funeral ceremonies held in Pardubice crematorium. This work will be supported by a cultural theory of social construction of reality and by comparison and compilation.

Keywords: funeral, secularization, death, Czech society

Obsah

Úvod	7
1 Pohřby	12
1.1 Stručné dějiny vztahu ke smrti a umírání	12
1.1.1 Do začátku křesťanského hnutí	13
1.1.2 Od začátku křesťanského hnutí	15
1.1.3 Komunismus	17
1.2 Současný vztah ke smrti a umírání	18
1.2.1 Tabuizace smrti ve 20. století	18
1.2.2 Aktuální vnímání dobré smrti v českém prostředí	20
1.3 Současné možnosti pohřbů a stav pohřebnictví v ČR	22
1.3.1 Typy pohřbů u nás a jejich preference	23
1.3.2 Kritika pohřebních obřadů	28
1.3.3 Absence pohřebních obřadů	30
1.3.4 Smutek a truchlení	32
1.3.5 Transformace pohřebního rituálu?	35
1.4 Smrt a umírání ve světle sociální konstrukce reality	35
2 Náboženský stav české společnosti	37
2.1 Sekularizace	37
2.1.1 Ke vztahu modernity a sekularizace	41
2.2 Současná situace religiozity v ČR	42
2.2.1 Institucionalizovaná religiozita	43
2.2.2 Alternativní religiozita/spiritualita	44
2.2.3 Kdo v co věří	44
3 Praktická část – Výzkum v Pardubickém krematoriu	49
3.1 Pardubické krematorium	50
3.2 Symbolika sekulárních pohřbů	51
3.2.1 Průběh obřadu	51
3.2.2 Výběr skladeb	51
3.2.3 Proslovy	53
3.2.4 Symboly nesoucí naději	55
4 Závěr	58

Úvod

Každá společnost, kultura a náboženství vždy reflektují smrt. Rozmanitost pohřebních zvyků, obřadů a rituálů je nepřeborná. Pohřbívání zemřelých je s lidským životem spjata stejně tak, jako život sám. Co se ale stane se společností, která by své zemřelé přestala rituálně pohřbívat? Nevymizí tím základní charakter lidské společnosti? A nemá to pak jen dopad na společnost, ale i na život konkrétního jedince? Každý člověk se potřebuje rozloučit se svým zemřelým, jinak může dojít k psychickým problémům. Nebo jsme snad už tak necitliví, že smrt v nás nic nevyvolává? Není tomu spíše tak, že nejsme schopni sami přemýšlet o naší smrtelnosti? Na pohřbu, více než kde jindy, se nám objevují myšlenky na vlastní smrt, přemýšlíme o ní a snažíme se ji zasadit do širšího symbolického rámce. Když však pohřby vymizí z našich životů, kdy si budeme uvědomovat naši smrtelnost? Kdy ji budeme reflektovat? Až na „smrtné posteli“? Nedivila bych se, že se nám o to hůře bude umírat. Pokud nebudeme na smrt připraveni, a ani naše okolí, budeme umírat sami a ve strachu. A vědomí konečnosti přece také posiluje i vztah k našemu životu. Jen pokud si uvědomíme a přijmeme za své, že náš život je konečný, až potom můžeme život prožít smysluplně. Absence jakéhokoliv společného ideového základu, který je tak charakteristický pro nynější pluralistickou postmoderní společnost, se právě projevuje v pohřebnictví.

V průběhu mého studia jsem se několikrát dotkla tématu pohřebních rituálů, ale vždy jen z dílčího pohledu. Toto téma mě velmi oslovilo. V mém životě byla smrt vždy přítomna a nebrala jsem ji nikdy jako něco tabuizovaného. O to více jsem byla překvapena, chtěla-li jsem s lidmi kolem zavést hovor směrem k tomuto tématu. Často reagovali odmítavě, nebo připustili jen odosobněnou diskusi. Jelikož jsem se vždy zajímala též o náboženství, chtěla jsem propojit tyto dvě témata do jednoho celku. Samotné téma je pro mě velmi obohacující, dává mi možnost, abych i já reflektovala svoji smrtelnost, neuhýbala před smrtí a snažila se žít plnohodnotný život. A to není jen moje cesta, ale cesta každého z nás, cesta k zralosti života s pochopením konečnosti života.

Česká republika je známá tím, že se o ní mluví jako o nejateističtější zemi světa. Tomu by odpovídalo to, že jen jedna pětina lidí u nás má církevní pohřeb. A také jsme druhá země v Evropě s největším zastoupením kremací. Dále jsou zářející čísla, která

vypovídají o tom, že v české společnosti se rozmohly tzv. pohřby bez rozloučení. V Praze až 50% pohřbů probíhá bez rozloučení a je mnoho uren, které zůstanou nevyzvednuty. Zajímavé je sledovat, co vedlo k tomu, abychom byli na předních příčkách v těchto statistikách. Co to vypovídá o stavu české společnosti? Je to něco, co může být pro náš život neutrální, anebo to ovlivňuje naše každodenní životy, ať už pozitivně či negativně?

Smrt pro nás bude oknem do společnosti. Prvním cílem teoretické části této práce je zmapovat pohřební zvyky dnešní české společnosti. Nechceme jít jen po viditelných funerálních zvyklostech, ale zajímá nás také pohřeb jako čin, který nám dává osvětluje, co je obsažené v lidských myslích a potažmo i v kultuře. Druhý cíl naší práce je zjistit, jaký vztah mají lidé v naší společnosti ke smrti a umírání. Třetím cílem je odhalit souvislost mezi náboženskou situací naší společnosti a právě pohřebními zvyky u nás. V praktické části, ve výzkumu, který jsem provedla v Pardubickém krematoriu, nás bude na konkrétních pohřbech zajímat jejich průběh a symboly, vyskytující se například v proslovech či písničkách.

Obsah této práce bude členěn do tří hlavních kapitol. První se bude týkat pohřbů. V první podkapitole se zaměříme na dějiny vztahu ke smrti a umírání, proto abychom viděli a pochopili rozdíl dnešní situace a chápání smrti v dějinách, kdy byla smrt přítomnou součástí života, životního pocitu, kultury a náboženství. Smrt byla momentem, jenž ovlivňoval vnímání lidí sebe sama a svět kolem. Dnešní stav věcí vyplývá z degradace funerálních zvyků, to se projevuje v kultuře i lidském životě, zvláště ve vztazích a životě samotném. Více se zaměříme na skutečnosti, které vedly k vysokému nárůstu kremací u nás. V druhé podkapitole se podíváme na současný vztah ke smrti, kdy se nejprve ve zkratce zmíníme o tabuizaci ve 20.století a poté se přesuneme do současnosti, kdy velkým přínosem pro pochopení vztahu ke smrti byla kniha Olgy Nešporové O smrti a umírání, která se prvně a uceleně dotýká této tematiky a pro naši práci se stala klíčovým zdrojem. Třetí podkapitola předloží formy pohřbů na našem území a odpoví na otázky, v jakém stavu je našeho pohřebnictví. Pokud je smrt vytěsňena mimo zavedené psychologické a kulturní rámce, vyvstává otázka, kam se nám přesunou obsahy, které mají být zpracovány pomocí sociálního a rituálního truchlení.

V druhé kapitole se soustředíme na náboženský stav české společnosti. Stejně jako u pohřbů se v první podkapitole podíváme ve stručnosti na dějinné události, které vedly

k názoru, že jsme nejvíce sekulární zemí světa. Zmíníme se také o vztahu modernity a sekularizace. V druhé podkapitole se budeme věnovat výzkumům, jež mapují situaci religiozity u nás, a tím se snaží nabourat představu o tom, že jsme nevěřící národ. Položíme si také otázku, zda nová religiozita unese klíčovou lidskou zkušenost smrtelnosti.

Třetí kapitola se bude týkat praktické části mé práce a to zhodnocení mého výzkumu v Pardubickém krematoriu.

Pokud je smrt motorem pro vznik kultury², je na místě použít kulturní teorii, která nám pomůže objasnit, vysvětlit a lépe pochopit fenomény, které se v dané kultuře nacházejí. A také rozklíčovat vztahy mezi aktéry a mechanismy uvnitř kultury. Pro potřebu této práce jsem si vybrala kulturní teorii sociální konstrukce reality od autorů P. L. Bergera a T. Luckmanna. Podle nich je realita tvořena sociálně v rámci společenských procesů. A co pro ně znamená „realita“? Je to „*vlastnost náležející jevům, kterým přisuzujeme existenci nezávislou na naší vlastní vůli.*“³ Dalším klíčovým pojmem je „vědění“, které znamená, že jevy, které jsou v realitě, jsou skutečné a neměnné. Pro obyčejného člověka je tato realita daná a neproblematizuje ji do okamžiku, než se vyskytne nějaký problém. Tímto tématem se zabývá sociologie vědění.⁴ Sociologii vědění více než „ideje“ zajímá právě obyčejné „vědění“, protože právě to určuje každodennost, v níž se pohybujeme.⁵

Pochopení každodenní reality je pro nás velmi důležité. Tato realita je subjektivní a uspořádána do logického světa, který se nám jeví jako reálný a je udržován našimi myšlenkami a činnostmi. Právě tato naše každodenní realita se do našich myšlenek a činností promítá. Naše vědomí je pak intencionální, na něco konkrétního zaměřené. Lidé si uvědomují, že existuje množství realit, z nichž se svět skládá, avšak přechody mezi nimi jsou pro ně šokem. Proto nám všem je nadřazenou realitou realita každodenní. Tu vnímáme jako uspořádanou, nezávislou, objektivizovanou. Jazyk nám pak pomáhá stále objektivizovat jevy a ztvrdovat si jím, že naše představa je reálná. „Tady“ a „ted“ je pak pro nás tou nejvíce reálnou realitou, která nám je dostupná. Tato každodennost se skládá z rutinních činností, ale také z problematických oblastí, které nám právě tu naši

² Srov. Assmann, Jan. *Smrt jako fenomén kulturní teorie. Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 13.

³ BERGER, Petr L., LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK, 1999, str. 9.

⁴ Srov. Tamtéž, str. 9-10.

⁵ Srov. Tamtéž, str. 22.

každodennost nabourávají. Jsou to například sny či náboženské úkony. Ty se snažíme začlenit do naší každodenní reality, aby pro nás byly pochopitelné.⁶

Tuto moji každodenní realitu sdílím též s ostatními. A to především setkáním tváří v tvář při němž se vyskytuje nejvíce projevů subjektivity. I přesto, že tyto setkání neprobíhají vždy stejně podle jednoho vzorce a jsou těžko odhadnutelné, snažíme se do nich zasadit typizační schémata, abychom se v našem světě lépe orientovali a nemuseli například znovu přemýšlet, jak se chovat k pošťákovi.⁷ „*Sociální realita každodenního života je tak vnímána jako nepřetržitý sled typizací, které jsou tím více anonymní, čím jsou vzdálenější od „tady a teď“ situace tváří v tvář... Sociální struktura je souhrnem těchto typizací a opakovaně se objevujících vzorců interakce, které na podkladě těchto typizací vznikají.*“⁸

Lidské subjektivní činnosti a myšlenky mohou být objektivizovány, čímž se stávají prvkem společného světa. Nejvíce se to projevuje ve znaku, který slouží jako odkaz na něco jiného. Nejdůležitějším znakovým systémem je jazyk, v němž se můžeme odpoutat od „tady a teď“. „*Každodenní život je především život s jazykem a prostřednictvím jazyka.*“⁹ Díky jazyku můžeme své vědění a zkušenosti předávat dalším generacím. Jazyk typizuje skutečnosti a pomáhá nám je třídít do kategorií, jež nám poté dávají smysl. To, co přesahuje reality, se definuje jako symbol a jeho jazyk je symbolický. Těmito systémy jsou náboženství, filosofie umění a věda. Tyto systémy jsou vzdálené naší každodennosti.¹⁰

Díky jazyku předáváme naše znalosti další generaci, tzv. sociální zásobu vědění, která poskytuje návody na orientaci ve světě v každodenní realitě.¹¹

Člověk je biologický tvor a není možné, aby se spoléhal jen na svoje fyzické vybavení, protože to by nevedlo ke stabilitě. Proto si vytváří sociální řad, který je jeho produktem. Externalizace člověka je pak antropologickou nutností, aby si vytvořil svět, kde se bude orientovat. Lidská aktivita tak přechází v habitualizaci, ve které se ustálí vzorce chování. Habitualizace dodává člověku klid, protože mu zužuje možnosti volby, a on znovu nemusí promýšlet každodenní činnosti. A právě touto typizací činnosti vzniká institualizace.¹²

⁶ Srov. BERGER, Petr L., LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK, 1999, str. 25-31.

⁷ Srov. Tamtéž, str. 34-38.

⁸ Tamtéž, str. 38.

⁹ Tamtéž str. 42.

¹⁰ Srov. Tamtéž, str. 39-45.

¹¹ Srov. Tamtéž, str. 46-48.

¹² Srov. Tamtéž, str. 55-58.

Instituce „*mají své dějiny a řídí lidské chování.*“¹³ Instituce se tudíž stávají objektivní. Jsou tedy tři dialektické složky sociální reality - externalizace, objektivizace a internacionalizace. „*Společnost je výtvořem člověka. Společnost je objektivní realitou. Člověk je výtvořem společnosti.*“¹⁴

Lidé ovšem neustále zapomínají, proto znovu do kola mají být vtiskovány významy, například pomocí rituálů, které pak slouží jako mnemotechnické pomůcky. Dále jsou důležité i sociální role, ty vznikají z typizace vykonávaných činností a identifikace s těmi činnostmi.¹⁵

Dalším důležitým bodem je legitimizace institucí, aby pro nás byly věrohodné. Legitimizace člověku sděluje „vědění“, ale i schémata a teorie. Nejsložitější úroveň legitimizace je symbolický svět. Symbolický svět dává smysl věcem, které jsou mimo náš každodenní život a které ho převyšují. Dává také smysl jednotlivým obdobím jedincova života. Důležitou roli, především pro naši práci, hraje smrt, kterou se podrobněji budeme věnovat v další kapitole.¹⁶

Dalším důležitým bodem teorie sociální konstrukce reality je socializace. Dítě se nerodí jako člen společnosti, ale postupně se jím stává. Roli zde hraje internalizace, která nám pomáhá pochopit jiné lidi a následně i celý svět jako společenskou realitu. Primární socializace probíhá v dětství hlavně prostřednictvím významných druhých, kteří nám náš svět vysvětlují. Tento proces socializace je plný emocí. Postupně přicházíme na to, že dodržování pravidel po nás nechtějí jen významní druzí, ale i celá společnost, a proto se postupně s těmito pravidly identifikujeme. Sekundární socializace je pak proces, ke kterému dochází po primární socializaci a osvětluje jedinci nové oblasti světa.¹⁷

¹³ BERGER, Petr L., LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK, 1999, str. 58.

¹⁴ Tamtéž, str. 64.

¹⁵ Srov. Tamtéž, str. 72-78.

¹⁶ Srov. Tamtéž, str. 93-101.

¹⁷ Srov. Tamtéž, str. 128-136.

1 Pohřby

1.1 Stručné dějiny vztahu ke smrti a umírání

Dějiny vztahu ke smrti jsou tak dlouhé jako lidstvo samo. Od začátku dějin lidé pohřbívají své mrtvé. Právě tím se také od zvířat liší. Svě lidství člověk se ukazuje právě projevem úcty ke svým zemřelým. „*Do jisté míry lze říci, že celá lidská kultura se rodí z vědomí smrti a smrtelnosti.*“¹⁸ Vztah ke smrti a umírání se mění v čase, v prostoru a reaguje na potřeby a ideje společnosti. V každé kultuře i náboženství je jiný vztah živých k mrtvým. „*...mrtvola člověka (má) i symbolický význam a je nositelem idejí, které ovlivňovaly způsob zacházení s nimi.*“¹⁹ Proto, abychom ukázali, jak je dnešní česká společnost jiná ve vztahu k pohřbívání, musíme ve stručnosti uvést základní charakteristiku vztahu k pohřbívání a umírání v dějinách. Zaměříme se na pohřební zvyky na českém území od 6. století.

Do počátku 20. století se dá o všech pohřebních obřadech mluvit jako o náboženských. I když nebyl přítomen duchovní, protože byl při něm vždy v myslích lidí přítomen světonázor, který byl náboženské povahy. Od christianizace českých zemí do počátku křesťanského hnutí bylo na našem území hlavním způsobem pohřbívání uložení do země.²⁰ „*Je dobré si uvědomit, že archeologické doklady týkající se pohřebního ritu v první řadě mohou informovat o idejích a představách společnosti, ale kosterní pozůstatky mohou poskytnout poznatky o konkrétním životě pohřbeného.*“²¹ Pohřeb tedy měl a má pro pozůstalé význam. Demonstruje ostatní společnosti, jaký je jeho symbolický význam, a potvrzuje sociální postavení zemřelého.²²

¹⁸ UNGER, Josef, MALINA, Jaroslav (ed.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 25: Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě a antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno: NAUMA, 2006, str. 16.

¹⁹ Tamtéž, str. 15.

²⁰ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 137.

²¹ UNGER, Josef, MALINA, Jaroslav (ed.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 25: Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě a antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno: NAUMA, 2006, str. 16.

²² Srov. Tamtéž, str. 17.

1.1.1 Do začátku křesťanského hnutí

Nejdříve se zmíníme o pohřebních zvycích Slovanů. Své mrtvé spalovali a i ostatní rituály také vycházely z náboženských představ o různých božstvech. Víra v nesmrtelnou duši byla prvořadá a spálení dovoľovalo přechod do jiného světa.²³ Přechod od kremace k inhumaci není dodnes jednoznačně vysvětlen. Jeden možných důvodů může být vliv kočovníků, kteří své mrtvé pohřbívali, ale také i vliv křesťanství, které své mrtvé pohřbívalo do země, stejně jako v judaismu.²⁴ V 9. a 10. století začal na našem území převládat kostrový pohřební rítus.²⁵ Lidé díky své víře ve vzkříšení těla změnili svůj postoj ke smrti.²⁶ „V tomto období došlo k celé řadě postupných změn charakterizovaných postupnou unifikací pohřebního ritu, minimem milodarů a zakládáním kostelních hřbitovů.“²⁷ Do 13. století se na venkově objevují při pohřebním ritu ještě spousty pohanských prvků.²⁸ Proto jsou od tohoto století vesnické pohřby více kontrolovány církví prostřednictvím množství malých far. „Středověké hřbitovy však vypadaly podstatně jinak než dnes. Jejich plocha byla víceméně volná, porostlá trávou a snad jen tu a tam stál dřevěný kříž. Jednotlivé hroby se staly po nějaké době anonymní a na pohřbené se pohlíželo jako na kolektiv, který vstane z mrtvých v den Posledního soudu. Na hřbitovech kloktal života, protože se tam obchodovalo, jednalo, soudilo i tancovalo, přestože koncil v Rouen (Francie) již roku 1231 a ještě jednou po dvou staletích zakázal tancování na hřbitovech.“²⁹ Od 15. století se pohřebiště postupně začala přesouvat mimo sídliště. V době reformace byl pohřební rítus kritizován pro svou okázalost. Protestanté volili spíše jednodušší průběh pohřbu.³⁰

Po reformaci, od roku 1627, se v Čechách stalo katolické náboženství jediné povolené a to vedlo k další unifikaci pohřebního ritu na našem území. „Pokud to bylo možné, pohřební rituál sestával z přenesení mrtvolky z domu do kostela, mše a uložení mrtvolky

²³ Srov. UNGER, Josef, MALINA, Jaroslav (ed.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 25: Pohřební rítus 1. až 20. století v Evropě a antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno: NAUMA, 2006, str. 35.

²⁴ Srov. Tamtéž, str. 179.

²⁵ Srov. Tamtéž, str. 43.

²⁶ Srov. ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000, str. 49.

²⁷ UNGER, Josef, MALINA, Jaroslav (ed.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 25: Pohřební rítus 1. až 20. století v Evropě a antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno: NAUMA, 2006, str. 54.

²⁸ Srov. Tamtéž, str. 55.

²⁹ Tamtéž, str. 84-87.

³⁰ Srov. Tamtéž, str. 64.

do hrobu. K pohřbu docházelo v den smrti nebo další den, ale postupně se kvůli vyloučení zdánlivé smrti odsouval až na den třetí. Jako smuteční barva převládala již černá. V pohřebním ritu se projevovaly velké sociální rozdíly od žebrání s mrtvolou až po pohřeb s vigilií, konduktem, rekviem, kázáním a zádušní mši či mšemi.³¹

Podle francouzského historika Philippe Ariés popisuje Nešporová čtyři přístupy ke smrti: „ochocená“, „divoká“, „zakázaná“ a „převrácená“.³²

Tzv. ochocená smrt přetrvala až do 19. století, tedy poměrně dlouhou dobu byla smrt jasně definovaná.,, Smrt byla blízká, důvěrně známá a často přítomná.“³³ Hřbitovy se nacházely v těsné blízkosti lidských příbytků.³⁴ Umírající i jeho okolí byli se smrtí smířeni. Hlavně se často prováděly zvyky a rituály, které pomáhaly tuto událost překonat a dát jí symbolický charakter. Smrt byla chápána jako něco, čím život nekončí. Umíralo se doma, mezi rodinou a širokou veřejností.³⁵ „Obyčejní lidé žili neustále pospolu a vedle sebe. Již samotná jejich obydlí jim sotva poskytovala jinou volbu. Narození a smrt – stejně jako ostatní animální aspekty lidského života – byly mnohem veřejnější než dnes a byly považovány za veřejné společenské události, privatizované pouze nepatrnou měrou.“³⁶ Postoje ke smrti vycházely z křesťanského učení, ale v běžné společnosti bylo přítomno mnoho pohanských zvyků a rituálů. Ve středověku převažovaly místní zvyky a různé pověry.³⁷ Postupně ale sílil vliv církve, vždy byl přítomen kněz a také členové laických náboženských bratrstev. Správným dodržováním rituálů a zvyků se mělo mrtvému pomoci dosáhnout dobré posmrtné existenci. Pohřeb měl též velkou sociální úlohu: „Živí a mrtví byli v neustálém kontaktu, jejich světy nebyly oddělovány. Umírající byli součástí života živých a hřbitovy byly až do osvícenství místy veřejného života a setkávání.“³⁸

Oproti tomu někteří autoři (např. Norbert Elias) se snaží upozornit na to, že dříve byla smrt plná bolesti, a proto nebyla pokojná. „Klidné umírání v minulosti? Jak jednostranná

³¹ UNGER, Josef, MALINA, Jaroslav (ed.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 25: Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě a antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno: NAUMA, 2006, str. 64.

³² Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 9.

³³ Tamtéž, str. 9.

³⁴ Srov. ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000, str. 48 a ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000, str. 55.

³⁵ Srov. Tamtéž, str. 33.

³⁶ ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, str. 20.

³⁷ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 9.

³⁸ Tamtéž, str. 11.

*historická perspektiva!*³⁹ Lidé měli představu o tom, co je po smrti čeká, a to jim nemuselo přinášet útěchu, ale strach. Oba autoři (Elias a Ariés) se však shodnou na tom, že sociální podpora umírajících byla dříve mnohem lepší a dnes chybí.⁴⁰ „*Co v minulosti občas poskytl útěchu a pomoc, byla přítomnost jiných lidí při umírání. Záviselo to však na individuálním postoji. Všechno záleží na lidech.*“⁴¹

V 18. a 19.století se tu a tam objevily snahy o sekulární pohřby. Jejich společným rysem byla ojedinělost. Nové rituály totiž většinou nemohly nabídnout tolik jako ty staré, náboženské. „*Starší rituály s sebou nesly obrovskou váhu tradice a v průběhu času na sebe nabalily množství rozmanitých významů. S výjimkou relativně malého počtu politických radikálů bylo v tomto období jen málo lidí, kteří by je zcela odmítli. Popularita těchto rituálů kolísala: bylo mnoho lidí, kteří praktikovali jedny, ale nikoli už jiné, a způsob, jež si lidé vybírali k oslavě velkých bodů obratu v životě, ovlivňovaly různé krátkodobé faktory.*“⁴²

1.1.2 Od začátku kremačního hnutí

Pohled na smrt se radikálně změnil s moderní dobou v 19.století (v českém prostředí spíše až v první polovině 20.století). Došlo ke změnám společenským, ideovým a demografickým. „*V druhé polovině 18.století, v souvislosti s objevy přírodních věd a poznáním biologických procesů v živém organismu, se v intelektuálních špičkách začíná projevovat zpochybňování posmrtného života, respektive jednoduchého chápání tohoto aktu jako oživení. Vytěsnění hřbitovů mimo rámec sídliště, zdůvodňované hygienickými zásadami, vedlo opět k většímu oddělení světa živých a mrtvých.*“⁴³

V 19.století nastává změna, celkové klima je charakterizováno sekularizací, která se dotkne i pohřebnictví. Pohřeb už nemá tolik veřejný charakter a stáhne se do soukromí rodiny. Vytrácejí se také náboženské prvky ze hřbitovů. Kříže byly nahrazeny rodinnými znaky či jinými symboly. Hřbitovy byly upraveny do parkového stylu, aby vyhovovaly prvkům romantismu. Lidé se též nechávali mnohem více pohřbívat na místě, ke kterému

³⁹ ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, str. 17.

⁴⁰ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 14.

⁴¹ ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, str. 17.

⁴² MCLEOD, Hugh. *Sekularizace v západní Evropě(1848-1914)*. Brno: CDK, 2008, str. 301.

⁴³ UNGER, Josef, MALINA, Jaroslav (ed.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 25: Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě a antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno: NAUMA, 2006, str. 179.

měli citový vztah. Z pohřbů mizí magicko-náboženské prvky, ale i projevy solidarity při pohřbu pro žebráky a chudé.⁴⁴

„Ve 20. století proces započatý v předchozím století pokračuje. Křesťanská symbolika – kříže na hřbitovech – se zmenšuje a mizí. ... zároveň se objevuje další tendence, kterou je absence pohřbu a pomníku vůbec. Jedná se o odraz změn souvisejících s pojetím života a smrti, které nakonec vyústí v tabuizování smrti v moderní společnosti. Dvacáté století znamenalo také nástup pohřbu žehem, zprvu chápaný jako vzdor autoritě církev.“⁴⁵ Ohlasy na navrácení pohřbu žehem se vyskytovaly už v renesanci s odkazem na antiku, za Velké francouzské revoluce a dále v 19. století je prosazovali němečtí materialisté a přírodovědci. První krematorium bylo postaveno roku 1876 v Miláně. Roli v prosazování této myšlenky hrála organizovaná sdružení jako například Volná myšlenka aj. U nás se nejvíce zasloužil o rozšiřování kremací spolek Krematorium. Rakousko-Uhersko všechny pokusy o zřízení krematoria potíralo. Po vzniku Československé republiky bylo roku 1919 pohřbívání ohněm uzákoněno. Zastánci žehu byli z prostředí volnomyšlenkářů, zednářů, liberálů, demokratů a marxistů. K propagaci je vedly humanistické, idealistické, politické, estetické i národohospodářské argumenty. Jeden z příkladů argumentů: „Na straně žehu hygiena, esthetika, ethika, hospodářství, jasný životní názor, pravda; na straně hrobu útoky na zdraví, hnus, zkrucování fakt a štvání, nehospodárnost, chmurný a zkalený názor životní, lež jedním slovem.“⁴⁶ Vyzdvihovali také sociální argumenty, kdy pohřeb ohněm by byl pro všechny stejný a nedělaly by se tak rozdíly podle sociální postavení. „Nejdůležitějším požadavkem se pro ně stává možnost svobody a osobní volby,...“⁴⁷ Tímto stanoviskem šli proti katolické církvi, a tím pádem se kremační hnutí stalo symbolem boje proti zastaralým tradicím.⁴⁸ Obřad žehem se u nás prosazoval čím dál tím více, až postupně převážil.

⁴⁴ Srov. UNGER, Josef, MALINA, Jaroslav (ed.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 25: Pohřební rítus 1. až 20. století v Evropě a antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno: NAUMA, 2006, str. 67.

⁴⁵ Tamtéž, str. 179.

⁴⁶ PELANT, Karel. *Pohřeb ohněm nebo hnitím? Námitky a důvody pro i proti*. Praha: Volná myšlenka, 1909, str. 31.

⁴⁷ SVOBODOVÁ, Markéta. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny*. Praha: Artefactum, 2013, str. 19.

⁴⁸ Srov. Tamtéž, 2013, str. 11-21.

1.1.3 Komunismus

Počet sekulárních obřadů za komunismu velmi narostl. Jsou nazývané občanské, protože se kladl velký důraz na vliv osobnosti na společnost. Toto masové rozšíření bylo podporováno komunistickou vládou, aby zmenšila vliv církví. Obřad navazoval na předchozí sekulární obřady a dále se samozřejmě inspiroval Ruskem. Převládal oproti předchozímu estetickému charakteru charakter funkční. Ve městech, kde nebyla krematoria, se pohřeb konal ve státních jako jsou hasičárny a jiné. V 60. letech se masově rozšířily smuteční síně. V místech se silnou religiozitou (např. Morava) se snažili o to, aby na církevním pohřbu promluvil aspoň státní řečník. Tím se z církevních obřadů stávaly tzv. smíšené pohřby.⁴⁹

Důležitou roli, nejen v organizování pohřbů, měly sbory pro občanské záležitosti, které se snažily prosazovat občanské obřady a slavnosti. Všechny obřady byly pod mocí komunistické strany, ale sekulární pohřby bylo nejspoležitější prosadit.⁵⁰ Z příručky z doby komunismu: „*Neexistuje recept na působení na pozůstalé, ale je zapotřebí opravdu s nejvyšším citem a taktem přivést pozůstalé k myšlence pochování zesnulého bez církevního obřadu. Sbory pro občanské záležitosti však vysílají své členy i na církevní pohřby, aby tak jménem MNV promluvili o celém životním běhu zesnulého spoluobčana.*“⁵¹

Pokud bylo rozloučení jen na jednom místě, skládalo se z hudby, mluveného slova a recitace. Trvalo 15–30 minut. Účast byla veliká a bylo to tak trochu povinností. V proslovu se vyzdvihovala hlavně práce zesnulého a jeho dobré činy, jež sloužily ku prospěchu celé socialistické společnosti. Úryvky z jednoho proslovu: „*Poznali jsme ho jako obětavého pracovitého komunistu, čestného a charakterově čistého člověka, jemuž štěstí pracujícího člověka a věc komunismu se staly smyslem života. ... V práci je člověk nesmrtelný.*“⁵² Pokud zemřel nějaký politický činitel, chválil se jeho přínos pro budování krásné socialistické společnosti a jiné. Mluvílo se také o dělnickém původu a u žen o výchově dětí. Jednoduše řečeno se vyzdvihovaly rysy, které byly důležité pro socialistickou společnost, nehledě na to, jestli to byla pravda či ne. Pohřeb byl i místem pro výchovu, takže se mluvílo o marxistických myšlenkách. „*Společnost při občanských*

⁴⁹ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 161.

⁵⁰ Srov. Tamtéž, str. 162.

⁵¹ VAVROUŠEK, Václav. *Občanské pohřby*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko HK, 1974, str. 5.

⁵² Tamtéž, str. 10-13.

*obřadech manifestuje svoje normy, hodnoty a ideje a utvrzuje je v myslích účastníků.*⁵³ Smrt byla koncem všeho a jediné, co přetrvávalo, byla práce a činy pro budoucí generace. Hudba byla většinou reprodukována.⁵⁴

A jak se u nás měnily dějiny sekulárních pohřbů v čase a v číslech? V roce 1920 se pro sekulární obřad rozhodlo jen 0,5% zemřelých. V roce 1940 5%. V roce 1950 12% a v roce 1990 55% zemřelých v rámci Československa (oddělené údaje pro ČR a SR neexistují, kdyby byly, bylo by číslo pro ČR asi větší kvůli rozdílné míře sekularizace u nás a na Slovensku). V roce 1980 bylo v ČR kremací totiž jen 64%. V roce 2010 už 81%..⁵⁵

Po pádu komunismu v roce 1989 se sekulární pohřby zase proměnily. Změna ovšem dramatická nebyla. Je to dáno i tím, že v oboru zůstali převážně stejní lidé. Došlo pouze k přesunu, státní pohřební služby se staly soukromými. I smuteční místnosti zůstaly stejné.⁵⁶

1.2 Současný vztah ke smrti a umírání

1.2.1 Tabuizace smrti ve 20.století

Jak už jsme řekli, pohled na smrt se radikálně změnil v 19. století s příchodem moderní doby (v českém prostředí spíše v první polovině 20.století). Došlo ke změnám společenským, ideovým a demografickým. Ideologický rámec se změnil díky osvícenství a sekularizaci, náboženství ztratilo svůj hlavní dohled nad smrtí. Největší změny v umírání nastaly díky rozvoji medicíny. Medicína převzala ústřední autoritu nad umíráním. Díky zlepšení hygienických návyků došlo k velkému snížení úmrtnosti. Smrt přestala být přirozená a nahlíželo se na ni jako na selhání techniky, vědy či lékařů. Smrt se nehodí do pokrokové společnosti, která je posedlá *„mladím, sexem, úspěchem a hromaděním hmotných statků.“*⁵⁷ *„Technicky vyspělá medicína je charakteristická tím, že doslova a do písmene bojuje o ohrožený život každého člověka, což je právě tak obdivuhodné, jako*

⁵³ BARTOŠEK, Jaroslav. *Organizace občanského pohřbu*. České Budějovice: Krajské kulturní středisko, 1982, str. 5.

⁵⁴ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 163-164.

⁵⁵ Srov. Tamtéž, str. 131-133.

⁵⁶ Srov. Tamtéž, str. 166.

⁵⁷ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galen, 2007, Str. 22.

potřebné. *Ve snaze nedovolit smrti, aby zvítězila, ji však tabuizovala...*⁵⁸ Začalo se také upozorňovat na nedůstojné umírání v nemocnicích.

Změnil se i věk úmrtí. Většina úmrtí dříve byla před obdobím stáří, nyní se umírá hlavně ve stáří. A lidé daleko více umírají v nemocnici než jako dříve doma. Nejvíce se změnilo to, že lidé umírají více sami než v kruhu svých blízkých. Je to jen pár generací zpátky, co lidé ještě viděli umírat člověka doma. Byli přítomni nejen dospělí, ale i děti. Měly pak vytvořený cit pro danou situaci, který teď tolik chybí. Jelikož je pro nás smrt neznámá, automaticky se jí bojíme. Máme strach z neznámého.⁵⁹ Jedením z největších problémů dneška je neschopnost tu být pro umírajícího člověka. Bojíme se ho, protože se bojíme jeho smrti, která nám připomíná, že i my jednou zemřeme.⁶⁰ „*Většinou se nedovedeme opravdu zastavit. Vypnout. Spočinout. Umět naslouchat umírajícímu. Naslouchat mu, i když nic neříká a nemluví. Jen tak být vedle něho a doufat, že tuší, že tu s ním někdo je. Aby věděl, že není sám.*“⁶¹

Marginalizace smrti samozřejmě souvisí s kultem mládí. Mládí je v západní společnosti oceňováno mnohem více než stáří. Umírání stejně jako pohřeb se stalo více soukromou věcí než veřejnou.⁶² S tím přišly i změny sociální, jako je tabuizace smrti. Zakrývání smrti kritizují psychologové, lékaři i sociologové. Problém nastal také s tzv. sociální smrtí, která přichází dříve než smrt fyzická.⁶³ „*Umírající člověk stále žije. Lidská bytost by nikdy neměla zemřít dříve psychicky než fyzicky.*“⁶⁴

Tabuizace smrti se v 20.století měnila. Nešporová upozorňuje na to, že tabuizace smrti v tomto století nebyla absolutní, ale spíše se o ní méně mluvilo. Téma bylo marginalizováno i ve společenskovedních studiích.⁶⁵ Otevřenější přístup nastal až v 60. letech, kdy se o smrti začalo více psát (např. Geoffrey Gorer) jak ve společensko-vědních kruzích, tak v populárních knihách, které mluvily hlavně o vyrovnání se se smrtí blízké osoby. U nás tyto knihy byly k dostání až v 90.letech. Již v 70.letech autoři (R. Blauner,

⁵⁸ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galen, 2007, str. 21.

⁵⁹ Srov. URLICHOVÁ, Monika. *Hledání smyslu ve smrti a umírání: Zdravotně sociální aspekty konce života v perspektivě existencionální analýzy*. Ostrava: Moravapress, 2014, str. 13

⁶⁰ Srov. ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, str. 13.

⁶¹ ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Vyhoštěná smrt*. Praha: Kalich, 2013, str. 64.

⁶² Srov. HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galen, 2007, str. 161.

⁶³ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 14-15.

⁶⁴ URLICHOVÁ, Monika. *Hledání smyslu ve smrti a umírání: Zdravotně sociální aspekty konce života v perspektivě existencionální analýzy*. Ostrava: Moravapress, 2014, str. 14.

⁶⁵ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 17.

D.C. Floss aj.) upozorňovali na to, že jde o individuální popírání smrti a ne kolektivní.⁶⁶ Dalším autorem byl britský sociolog Tony Walter, který mluvil o tom, že na tabuizaci smrti se nejvíce podíleli lékaři a média, kteří nejvíce ovlivňují celou společnost. Téma smrti se vytratilo i z jazykových obrátů.⁶⁷ Netušíme, co máme říci člověku umírajícímu nebo poté při samotném pohřbu. „*Trapné pocity zabraňují živým promluvit.*“⁶⁸ O smrti se začalo více mluvit koncem 20. století, ale změny v organizaci smrti se už nedaly vrátit.⁶⁹

Jako podpora pro důstojné umírání vznikl rozrůstající se koncept hospicového hnutí a paliativní medicíny.⁷⁰ Přesto, že se podmínky v Evropě změnilly k lepšímu, v České republice je toto téma stále problematické a poněkud pokulhává kvůli období komunistického režimu. U nás se o dobré smrti začalo mluvit až kolem roku 2000.⁷¹

1.2.2 Aktuální vnímání dobré smrti v českém prostředí

Ve středověku bylo vnímáno pozitivně, když se člověk měl čas na smrt připravit. Na rozdíl od výpovědí, které nashromáždila Olga Nešporová ve svém výzkumu, kde se ukázalo, že většina lidí by chtěla umřít náhle, aby nemusela zažít období dlouhodobější možné nemoci. Nejvíce by si přáli, aby smrt přišla ve spánku. Její výzkum potvrdil, že lidé by rádi umírali doma, ale přesto si uvědomují, že to pro okolí umírajícího může být náročné. Také pro informátory dobrá smrt znamená to, aby neumírali sami.⁷² Další výzkumnou otázkou bylo, jestli lidé berou smrt jako náhodnou či osudovou.⁷³ Totiž, jaký význam přikládáme smrti, souvisí s naší představou o posmrtné existenci. Náboženství je v tomto velice přínosné, protože smrt vždy nějak reflektuje. To pomáhá lidem tyto představy přijmout a zasadit do svých symbolických světů.⁷⁴ Nejčastější významy pro smrt u věřících byly: „*smrt jako přechod, předěl nebo přelom; smrt jakou součást života; smrt jako nejdůležitější okamžik života; smrt se týká pouze těla; smrt jako nepřírozená záležitost.*“⁷⁵

⁶⁶ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 20.

⁶⁷ Srov. Tamtéž, str. 20.

⁶⁸ ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, str. 24.

⁶⁹ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 20.

⁷⁰ Srov. Tamtéž, str. 16.

⁷¹ Srov. Tamtéž, str. 21.

⁷² Srov. Tamtéž, str. 32-35.

⁷³ Srov. Tamtéž, str. 46.

⁷⁴ Srov. Tamtéž, str. 47-48.

⁷⁵ Tamtéž, str. 48.

U nevěřících je zřejmé, že nedokážou konkretizovat téma smrti.⁷⁶ „...většina dotazovaných o smrti jako takové nepřemýšlela abstraktním způsobem a vlastně ji žádný konkrétní význam nepřisuzovala. Nedokázala ji proto příliš zhodnotit či zařadit do kontextu vlastního života.“⁷⁷ Smrt chápou jako přirozenou součást života, kterému se nedá vyhnout. V současné společnosti je vnímaná jako přirozená smrt ta, která přichází ve vysokém věku.⁷⁸ Informátoři, kteří se nepovažovali za věřící, spojovali svoje úvahy o smrti převážně se svými zkušenostmi se ztrátou blízkého, než že by přemýšleli o své smrti. Přesto i nevěřící potřebují nějakou naději. „...někteří z informátorů přiznali, že se smrtí blízkého se snadněji vyrovnali, pokud si uvědomili nebo alespoň připustili, že smrt není úplným koncem a že existuje nějaký posmrtný život.“⁷⁹ Nešporová vysvětluje, proč většina lidí nedokáže mluvit o své smrti. Je to tím, že toto téma je stále tabuizované. Na toto téma se nevedou rozhovory a člověk sám si nekonceptualizuje svou smrt. Tento výzkum potvrdil výpovědi i jiných sociologů, že smrt není tabu pro společnost jako celek, ale pro jednotlivé členy společnosti.⁸⁰ Problém je, že individuální tabuizace nezůstává jen v našem životě, ale ovlivňuje i společnost a poté se stává vytěšňování smrti problémem sociálním.⁸¹

Vnímání smrti velmi ovlivňují představy o posmrtném bytí či nebytí. Tradiční společnosti smrtelnost vždy reflektovali skrze náboženství. „Dle některých teorií je právě konceptualizace smrti jednou z hlavních funkcí náboženství (Malinowski, *O'Dea*).“⁸² Dnešní lidé mají tři možnosti, jak vyřešit v sobě bytí po smrti. První možnost je přijmout víru některé církve, druhá možnost je přijmout racionální představy osvícenství, že smrt je konečné stádium. Třetí možnost je synkretismus více přístupů, kdy lidé věří například v reinkarnaci či parapsychologickým konceptům.⁸³ Není tolik důležité pro naši práci, co si lidé představují, ale spíše to, jestli vůbec aspoň přemýšlí o tom, co bude po životě, a zda to ovlivňuje jejich kvalitu života. Pokud vnímáme ohraničenost našeho života, můžeme ho

⁷⁶ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 53.

⁷⁷ Tamtéž, str. 53.

⁷⁸ Srov. Tamtéž, str. 54.

⁷⁹ Tamtéž, str. 55.

⁸⁰ Srov. Tamtéž, str. 57.

⁸¹ Srov. ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, str. 14.

⁸² NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 59.

⁸³ Srov. Tamtéž, str. 81-82.

mnohem lépe prožívat.⁸⁴ Vztah ke smrti se v různých etapách života mění. Lidé tento vztah proměňují, hledají ho a vytváří.⁸⁵ Bohužel „...naše společnost žije mnohdy tak, jako kdyby smrt k našemu životu nenáležela.“⁸⁶

1.3 Současné možnosti pohřbů a stav pohřebnictví v ČR

Na začátku je potřeba definovat terminologii. Tu jsem si vypůjčila od Olgy Nešporové.

Pohřební rituál/pohřební obřad: tyto výrazy jsou mnohdy synonyma a „*chápu je jako nadřazené pojmy pro celý soubor jednotlivých rituálů a zvyků, které se vážou k umírání, mrtvému tělu, pohřbu a truchlení.*

Pohřeb: *obecný pojem pro označení pohřebního obřadu konaného v souvislosti s uložením mrtvého těla do země nebo i za účelem posledního rozloučení se zesnulým před kremací, případně hromadného rozloučení při uložení popela.*

Pohřební obřad: *ritualizované kolektivní jednání pozůstalých, při němž se loučí se zesnulým, nehledě na to, zda podstoupí kremaci, nebo je uložen do země. Za nezbytný aspekt pohřbu považuji průběh určitého ceremoniálu, ať již je jeho forma jakákoliv.... Klíčový je tedy kolektivní charakter daného jednání a účel, který mu aktéři přisuzují. Důležité je, aby oni sami určitou akci za pohřební obřad považovali, nehledě na její konkrétní průběh.“⁸⁷*

Sociální pohřby, kde je pozůstalý uložen do rakve pracovníky pohřebního ústavu, spálen a po roce je uložen do kolektivního hrobu, nejsou pohřbem v pravém slova smyslu, protože chybí sociální aspekt.⁸⁸

Pomocí pro pochopení rituálu je sociální antropologie. Ta se sice zabývala méně komplexnějšími společnostmi, ale i přesto může pomoci při rozklíčování rituálů

⁸⁴ Srov. URLICHOVÁ, Monika. *Hledání smyslu ve smrti a umírání: Zdravotně sociální aspekty konce života v perspektivě existencionalní analýzy*. Ostrava: Moravapress, 2014, str. 16.

⁸⁵ Srov. HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Rub života - líc smrti*. Praha: Orbis, 1975, str. 19.

⁸⁶ URLICHOVÁ, Monika. *Hledání smyslu ve smrti a umírání: Zdravotně sociální aspekty konce života v perspektivě existencionalní analýzy*. Ostrava: Moravapress, 2014, str. 9.

⁸⁷ NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str.101.

⁸⁸ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK. 2013, str. 20 a KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví. Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. Praha: Linde, 2013, str. 81.

ve složitých moderních společnostech.⁸⁹ Pro tradiční a méně složitější společnosti bylo typické, že smrt jedince nebyla jen jeho záležitostí, ale narušovala celou integritu společnosti. Tímto se zabýval například Bronislaw Malinowski, podle něhož rituály pomáhaly obnovit narušenou integritu skupiny.⁹⁰ Všechny tyto aspekty podporují fakt, že ritualizovaná forma chování vždy pomáhá se lépe vyrovnat se ztrátou někoho blízkého.⁹¹ „*To platí i ve společnosti, jako je česká, kde určitá část populace zároveň běžné pohřební obřady omezuje na minimum, případně je zcela ruší.*“⁹² Staré rituály sice stále existují, ale působí prázdně. Pro většinu lidí nic neznamenaají, nerozumí jim a působí na ně falešně, proto se od nich opouští. Bohužel tu není nic, co by je mohlo nahradit.⁹³ „*Světské rituály jsou z valné části citově vyprázdněné, tradičním světským formulacím chybí přesvědčivost.*“⁹⁴

1.3.1 Typy pohřbů u nás a jejich preference

Nejčastější pohřby jsou u nás sekulární či církevní. Rozdíl není v místě obřadu, ale jde o přítomnost duchovního, který obřad provází. „*Obřady konané bez přítomnosti duchovního jsou řazeny do kategorie sekulární, a to i v případech, že určité jejich části (například proslov či zvolené písně) mohly obsahovat nějakou spirituální či náboženskou složku. Rozhodně se však nejednalo o pohřby církevní.*“⁹⁵ Bohužel přesné údaje o počtech pohřbů u nás nemáme. Z údajů Olgy Nešporové, které shromáždila v několika pohřebních ústavech, vyplývá, že jen jedna pětina lidí má církevní pohřeb.⁹⁶ Při srovnání kremací v době 2000 a 2010 je Česká republika i ve světovém měřítku na vysokých příčkách. Jsme druhá země s největším počtem kremací v Evropě, a to z 81%. První zemí je Švýcarsko s 85% kremací. Ve světě nás převyšují země jako Hong Kong a Japonsko. Kde hlavním motivem pro kremaci je zřejmě nedostatek místa. Státy jako jsou Irsko, Itálie, Slovensko a Polsko nepřesahují kremacemi 15% díky katolické tradici.⁹⁷

⁸⁹ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 104.

⁹⁰ Srov. Tamtéž, str. 106.

⁹¹ Srov. Tamtéž, str. 108.

⁹² Tamtéž, str. 108.

⁹³ Srov. ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, str. 24.

⁹⁴ Tamtéž, str. 28.

⁹⁵ NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 190.

⁹⁶ Srov. Tamtéž, str. 191.

⁹⁷ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 133-135.

Současná podoba sekulárních pohřebních obřadů

Jak už jsme řekli, po roce 1989 se pohřbenictví výrazně neproměnilo. U pohřbů zůstali stejní lidé a konají se na stejných místech. Proslovy se ovšem velmi zkrátily, někdy se i vynechávají, proto se nyní hlavní složkou obřadu stala hudba. Z pozorování Nešporová odvodila tento průběh obřadu (v místech s nižší religiozitou): Pozůstali se shromáždí na místě obřadu, nejdříve vstupují do místnosti rodinní příslušníci a pak zbytek zúčastněných. Rakev je umístěna vepředu na zvýšeném místě a je obklopena květinami. Příchozí, pokud mají květinu, ji položí kolem rakve, pak se všichni usadí. Obřad trvá cca 20 minut, skládá se převážně z hudby. Většinou jde o písně lidové, vážné, ale i populární. Hudba je většinou reprodukováná, výjimečně živá. Pokud je přítomen řečník, proslov trvá cca 2 až 5 minut. V proslovu většinou zazní nějaký verš na téma života a smrti. Následně se zmiňují základní údaje o jeho životě a zálibách. Nakonec řečník poděkuje zúčastněným a vyjádří upřímnou soustrast. Po proslovu, při další písni, se pozůstali zvednou a zároveň se buď zatáhne opona, nebo rakev zajede do zákulisí. Poté se kondoluje.⁹⁸

Z výzkumů, které Nešporová udělala, vyplývá, že pozůstali sami chtějí samotný obřad hodně redukovat. A to zejména mluvenou složku. Jedním z důvodů mohou být špatné zkušenosti s proslovem v komunistickém období. Ale také to, že se snaží vyhnout strukturalizovanému projevu. Projev má většinou totiž někdo, kdo zemřelého neznal, a to pak může působit povrchně. *„Sekulární kontext totiž nabízí jen málo možností k symbolickému překonání smrti poukazem k určité transcendentní sféře nebo pokračování života po smrti a při nedostatku dalších osobnějších informací o zesnulém hrozí, že proslov bude sestávat z množství obsahově vyprázdněných klišé.“*⁹⁹

Poslední dobou se rozšiřuje fenomén pohřbů konaných jen v rodinném kruhu bez přístupu veřejnosti. *„Vyloučením „nežádoucí“ veřejnosti z konání pohřebních obřadů je eliminován jejich původní poměrně důležitý sociální rozměr.“*¹⁰⁰

Tento aspekt souvisí také s mírou individualizace dnešní sekulární společnosti. Člověk už nežije tolik v prostředí, do kterého se narodí. Nemá velký vztah k příbuzenstvu, k sousedům ani ke spolupracovníkům. Mnohem více se obklopuje lidmi, které si vybírá. Právě tato privatizace pohřbů odděluje mnohem více než kdy dříve soukromé od veřejného.

⁹⁸ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 166-170.

⁹⁹ Tamtéž, str. 170.

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 171.

A to odpovídá právě tabuizaci smrti. Rozvolněné vztahy v rodině přispívají k tomu, že málo kdo chce dále budovat identitu zesnulého, a proto se od pohřbů opouští celkově.¹⁰¹

Katolický pohřeb

V západoevropských zemích, i v sekularizovaných, je dodnes běžné, že lidé se ke „své“ církvi přihlásí alespoň svojí smrtí, i když se třeba po celý život stavěli nenábožensky¹⁰². Křesťanské církve mají jinde ve světě „monopol na smrt“, protože jiné organizace neumějí smrt pojmout a je nepředstavitelné, aby se žádný rituál nekonal. U nás je tomu naopak. *„Zatímco v Evropě smrt „řeší“ církev, česká společnost se této opory vzdala, aniž ji však dokázala nahradit něčím jiným.“*¹⁰³ Podle Nešpora je pohřebnictví dalším příkladem toho, že česká společnost svůj odsun náboženství do pozadí nezvládla.¹⁰⁴ Katolická církev tradičně pohřbívala do země, navazuje tím na judaismus a na způsob spočinutí Ježíše. Roku 1963 povolila i kremaci ovšem za podmínky, že nebude chápána jako odpor vůči ní. Možnosti církevního pohřbu jsou nyní různé, může se konat v domě zemřelého, v krematoriu, v kostele nebo na místě pohřbu. Vždy však musí být přítomný duchovní.¹⁰⁵ Při katolickém pohřbu se používají různé symboly. Například svěcená voda, kterou se kropí rakev a hrob, připomíná křest, a kadidlo je zase symbolem modlitby a úcty k tělu zemřelého.¹⁰⁶ Celý křesťanský koncept smrti má v sobě hlubokou a velikou symboliku, která může pomoci věřícím lidem se se smrtí vyrovnat. *„...smrt je příležitost, při níž se člověk může a má projevovat jako člověk. Křesťan kromě toho však může překonat strach ze smrti, když se opře o další zřetel.“*¹⁰⁷ Pro křesťana život smrtí nekončí. Smrt není zánikem, ale přechodem.¹⁰⁸ *„Člověk není jen hmotné tělo, ale tělo oživené nesmrtelnou duší, která se má po smrti vrátit ke svému poslednímu cíli – Bohu, svému*

¹⁰¹ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 171-172.

¹⁰² Srov. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 180.

¹⁰³ Tamtéž, str. 185.

¹⁰⁴ Srov. Tamtéž, str. 185.

¹⁰⁵ Srov. STEJSKAL, David a ŠEJVL, Jaroslav a kolektiv. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, str. 239.

¹⁰⁶ Srov. Tamtéž, str. 240.

¹⁰⁷ Mezinárodní teologická komise. *O některých aktuálních otázkách eschatologie*. Olomouc: REFUGIUM, 2008, str. 63-64.

¹⁰⁸ Srov. ABELN, Reingard a KNER, Anton. *Umírání znamená loučení. O křesťanském poselství smrti*. Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1993, str. 20.

*Stvořiteli.*¹⁰⁹ O víře v nesmrtelnost duše a vztahu života a smrti vypovídá následující verš z Bible: „Ježíš jí řekl: „Já jsem vzkříšení a život. Kdo věří ve mne, i kdyby umřel, bude žít. A každý, kdo žije a věří ve mne, neumře navěky.“ (Jan 11, 25-25)

Preference typu pohřebního obřadu v současné české společnosti

„Vzhledem k neexistenci statistik o pohřebních obřadech je poměrně obtížné zjistit, jak jsou rozšířeny jednotlivé typy pohřebních obřadů a kolik mrtvých je pohřbeno, respektive spáleno bez jakéhokoliv pohřebního obřadu.“¹¹⁰ Přesto se Nešporové podařilo nashromáždit data a z nich plyne, že 5% uřen s ostatky si nikdo nevyzvedne.¹¹¹

Jediné, z čeho autorka mohla odvodit preference o vlastním pohřbu, byla analýza kvalitativních dat (ISSP 2008). Preference pohřbu se liší podle pohlaví, věku, vzdělání, náboženství a místa bydliště.¹¹²

Jedna čtvrtina mužů by si přála občanský pohřeb a jedna čtvrtina žen církevní obřad. Muži také častěji (24%) neví, jaký pohřeb by chtěli. Jedna pětina žen i mužů by chtěla mít pohřeb bez jakéhokoliv rozloučení. Preference souhlasí tedy s tím, že více žen se deklaruje jako věřících a muži spoléhají na své partnerky či děti, kteří se jim jednou postarají o pohřeb.¹¹³ Co se vlivu vzdělání týká, lidé se střední školou církevní pohřeb chtějí nejméně a 29% z nich neví, jaký pohřeb chtějí. Církevní pohřeb upřednostňují nejvíce lidé se vzděláním menším než maturita (ŽŠ a výuční list) - 23,5%. A pohřeb bez obřadu by chtělo 20,9% lidí s maturitou.¹¹⁴ Lidé do 30 let o své smrti ještě moc nepřemýšlí, tudíž polovině lidí je jedno, jaký budou mít pohřeb. Lidé nad 60 let mají jasnou představu o svém pohřbu, 34% lidí nad 60 let by si přálo církevní pohřeb, 27% civilní pohřeb a 19% lidí pohřeb bez rozloučení. Pokud bychom vyvodili preferenci pohřbů podle mladších lidí, i když můžou svůj názor ještě změnit, znamenalo by to, že o církevní pohřeb stojí čím dál tím méně lidí. A pohřeb bez rozloučení by se už nemusel navyšovat.¹¹⁵ Velké rozdíly ohledně výběru pohřbu vykazují lidé na základě náboženského vyznání. Zajímavá je

¹⁰⁹ BRABEC, Ladislav. *Křesťanská thanatologie*. Praha: Gemma89, 1991, Str. 6.

¹¹⁰ NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 172.

¹¹¹ Srov. Tamtéž, str. 195.

¹¹² Srov. Tamtéž, str. 172.

¹¹³ Srov. Tamtéž, str. 173.

¹¹⁴ Srov. Tamtéž, str. 175.

¹¹⁵ Srov. Tamtéž, str. 175-176.

skutečnost, že ne každý člověk, který se hlásí k nějaké víře, si přeje náboženský pohřeb. Pouze 52% katolíků by chtělo náboženský pohřeb, 15% katolíků občanský pohřeb a 11% pohřeb bez obřadu. Tento názor je dán náboženskou praxí. Čím méně často chodí lidé do kostela, tím méně chtějí náboženský obřad. Praktikující katolíci (návštěva kostela minimálně 2x měsíčně) si z 93% přejí náboženský pohřeb. Respondenti bez náboženského vyznání volí ze 32% sekulární obřad a poměrně často je jim jedno, jak budou pohřbeni (38%).¹¹⁶ Rozhodující je také místo bydliště. Obecně lidé žijící na vesnici se častěji vyslovují pro církevní pohřeb a lidé z velkých měst naopak pro sekulární pohřeb.¹¹⁷ V pardubickém kraji, kde jsem dělala svůj výzkum, je stav následující 25% pro církevní, 31,9% pro sekulární, 13,9% pro bez obřadu, 23,6% je to jedno a 5,6% si neumí vybrat.¹¹⁸

*„Sekulární pohřby preferovali častěji vysokoškoláci, lidé nevěřící a ti, kteří nevěřili v posmrtný život a dále obyvatele větších měst (s více než dvaceti tisíci obyvatel).... Církevní pohřební obřady zase volili nejčastěji ženy, lidé s nižším vzděláním a lidé starší šedesáti let. Dále samozřejmě věřící, a to především praktikující, a lidé, kteří věřili v posmrtný život.... Mužům, mladším lidem a nevěřícím bylo častěji než ostatním jedno, jaký pohřební obřad pro ně bude uspořádán.“*¹¹⁹ Tento výběr odpovídá základní charakteristice o tom, kdo se přiklání k nějaké spiritualitě, o které budeme hovořit ve třetí kapitole.

Celkem je tedy jedna 1/4 lidí je pro sekulární pohřeb, 1/5 lidí pro církevní a stejný počet lidí je pro pohřeb bez obřadu. 1/3 lidí je jedno, jak budou pohřbeni.

Význam přikládání pohřbu

Jak uvádí britská socioložka Glennys Howarthová, pohřební obřady potvrzují sociální i individuální vztahy a hodnoty a jejich absenci lze chápat jako zásadní degradaci lidského života a zároveň jako znehodnocení jakýchkoliv etnických, náboženských, kulturních a národních identit.¹²⁰

¹¹⁶ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 177.

¹¹⁷ Srov. Tamtéž, str. 179.

¹¹⁸ Srov. Tamtéž, str. 182.

¹¹⁹ Tamtéž, str. 183.

¹²⁰ NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 180.

Pohřeb je smrt podruhé, člověk umírá podruhé, aby pozůstalí měli čas se s jeho smrtí vyrovnat a nějakým způsobem mohli hodnotit jeho život. Z výzkumu Olgy Nešporové vyplývá, že tento charakter se velmi proměnil. Jinak by znamenalo, že tím, že nejsou pohřby, lidé nemají uznání pro život. Ale pietní vztah se proměnil do jiných způsobů vyjádření památky zemřelému. Nyní se dává přednost osobnějším, privátnějším způsobům.¹²¹ „S jistotou lze však konstatovat, že sociální rozměr pohřbů obecně v posledních dvaceti letech v České republice výrazně oslabil.“¹²²

„Většina nevěřících (21 ze 30) vnímala pohřeb primárně jako rozloučení pozůstalých se zesnulým.“¹²³ Pohřeb je tedy formální rozloučení a nemá dopad na další možnou posmrtnou existenci zemřelého. Význam pohřbu je tedy hlavně pro pozůstalé, ale kladný přístup k pohřbu má jen několik málo informátorů. „Oceňovali na nich především možnost symbolicky se rozloučit se zesnulým a prokázat mu tím jistou úctu, zavzpomínat na něj.“¹²⁴ Pohřeb je pro většinu lidí jen zažitou tradicí. Někteří informátoři viděli pohřeb jen jako divadlo a spíše upřednostňovali osobnější obřad rozloučení. Počet lidí na pohřbu se lidem nezdá nějak důležitý. Dva informátoři také uvedli, že jim pohřby připadají naprosto zbytečné a bez smyslu.¹²⁵ I věřící informátoři dali pohřbu smysl spíše pro pozůstalé než pro zemřelého. Postoj k pohřbům byl většinou pozitivní, ale i mezi věřícími „se občas vyskytovala kritika velkých pohřbů, i oni často dávali přednost minimalizaci pohřbů, a to jak po stránce ceremoniální, tak co se týká počtu účastníků.“¹²⁶

1.3.2 Kritika pohřebních obřadů

Negativní, kritický postoj k pohřbům vede k tomu, že po úmrtí příbuzného pozůstalí pohřeb nezařídí. Kritizují: „přílišnou teatrálnost, ... nadměrné emocionální zatížení pozůstalých, ... ekonomická nákladnost a ... absence či nedostatek jejich smyslu.“¹²⁷ Můžeme proto mluvit o tom, že dnešní pohřby nemají smysl ani pro zemřelého, ani

¹²¹ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 196.

¹²² Tamtéž, str. 196.

¹²³ Tamtéž, str. 197.

¹²⁴ Tamtéž, str. 197.

¹²⁵ Srov. Tamtéž, str. 199.

¹²⁶ Tamtéž, str. 200.

¹²⁷ Tamtéž, str. 200.

pro pozůstalé. „Žijeme v době pozdní modernity, pluralizace názorů i značné tolerance k širokému rozptylu norem, alespoň v případě české společnosti posledních dvaceti let.“¹²⁸

Další kritikou může být i to, že se pohřebnictví stalo výnosným byznysem. Pohřební ústavy nabízejí cokoli jen, aby se zavděčili kupujícím.¹²⁹ Pohřbívání se mění v čase i prostoru, proto je také problematické přesně určit zákonem pevné nomy. „Pravidla rámcující pohřebnictví jsou z tohoto důvodu nepoddajná a vědecké pokusy o jejich teoretické uchopení a diskuze o nich jsou z různých důvodů komplikované.“¹³⁰

Dále bychom chtěli přiblížit dva fenomény, které jistým způsobem vypovídají o stavu pohřebnictví a vnímání smrti. Prvním z nich jsou hřbitovy pro zvířata. „V kontrastu s množícími se případy zpopelnění bez obřadu stoupá naopak poptávka po důstojném pohřbu oblíbených domácích zvířat. Vznikají nejen hřbitovy pro psy, kočky a další domácí mazlíčky, ale přechodně bylo v módě pohřbívát i vyhaslá virtuální zvířátka (tamagoči).“¹³¹ O vztahu k domácím mazlíčkům v porovnání se zemřelými lidmi vypovídá, také to, že všechny urny spálených zvířat jsou vyzvednuty.¹³²

Druhým fenoménem je pohřeb potraceného plodu. Není záměrem této práce v této oblasti zacházet do podrobností. „Ve společnosti, kde mají své náhrobky i morčata, považují za absolutně samozřejmé, že matkám a otcům bude tělo jejich dítěte zemřelého před narozením vydáno k vypravení pohřbu. Likvidace těchto dětí v nemocničních spalovnách se jeví autorovi nehumánní, nedůstojná a nehodná evropské kultury 21. století.“¹³³ Podle platné legislativy se potracený plod musí spálit a nelze ho pohřbít na hřbitově.¹³⁴ Toto se ale může změnit, protože vláda chystá novelu zákona o pohřebnictví. Nyní můžete žádat o vydání potraceného plodu nad 500g a to do 3 dnů, ale i tak záleží na nemocnici, jestli vám vyhoví. S novelou by se prodloužila doba na 7 dnů, kdy se o pozůstatky můžete přihlásit. Bude proto mnohem snazší vypravit pohřeb potraceným plodům. Nyní se naskytuje mnohem lepší možnost zacházení i s plody pod 500g, které by

¹²⁸ NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 202.

¹²⁹ Srov. HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galen, 2007, str. 115.

¹³⁰ KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví. Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. Praha: Linde, 2013, str. 15.

¹³¹ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galen, 2007, str. 115.

¹³² Srov. CÍLEK, Václav(ed.). *Něco se muselo stát. Nová kniha proměn*. Praha: Novela bohémica, 2014, str. 255.

¹³³ Tamtéž, str. 267.

¹³⁴ Tamtéž, str. 262.

neměly být likvidovány jako biologický odpad. Je to jen otázkou času, kdy se i v dalších věcech posune naše pohřebnictví tam, kde západní státy Evropy už dávno jsou.¹³⁵

Dnešní uspěchanost se odráží i v posledním rozloučení. Schází nám již představa o tom, jak „krásný pohřeb“ vypadal a že ho doprovázela spousta lidí, kteří chtěli pozůstalým projevit hlubokou soustrast. Dnes se rodina při pohřbu naopak neprojevuje, nemá řeč, nepřipravuje zemřelého do rakve. Proslovy jsou většinou jen formalita. A lidé z pohřbu často odejdou bez toho, aniž by kondolovali pozůstalým.¹³⁶

1.3.3 Absence pohřebních obřadů

„Pohřeb bez obřadu“ bývá podnikateli v pohřebnictví chápán jako objednávka pohřbu bez pronájmu veřejné obřadní síně, bez obstarání kostela a třetí strany (duchovního, řečníka, obřadníka, hudby apod.) a nájmu hrobu.“¹³⁷ „Úkol postarat se důstojně o tělo zesnulého a řádně se s mrtvým na tomto světě rozloučit je zakódován hluboko v psychice člověka. Jak zkušenost ukazuje, zanedbávání uvedeného morálního imperativu má své negativní důsledky.“¹³⁸ Z pohledu historie je neuspořádání pohřbu velmi ojedinělé. Významnou měrou k tomu přispívá vysoká míra sekularizace. Ale sekularizace není jediným důvodem, protože jsou sekulární státy, kde pohřby mají stále velkou roli a ve většině případů se konají i církevní pohřby. Olga Nešporová stanovuje tři faktory, které vedou k neexistenci pohřebních obřadů: ekonomické, psychologické a sociální.¹³⁹ Avšak nevystrojený pohřeb nemusí zároveň znamenat ignorování rozloučení, k tomu může dojít, ovšem zcela v privátním duchu. Klade se také důraz na sociální kontakty zemřelého. Pokud měl zemřelý kolem sebe méně lidí, pohřby jsou velmi skromné. Necítí se už potřeba zvát všechny sousedy a spolupracovníky. Opouštění od pohřbů je také psychologické povahy – lidé upozorňují/se obávají na velké psychické zatížení/velkého psychického zatížení, které by mohlo být způsobeno pohřebním obřadem.¹⁴⁰ Nebo samotný průběh pohřbu neuspokojuje jejich psychologické potřeby. Sekulární obřady jsou u nás též

¹³⁵ KOUTNÍK, Ondřej a JUNEK, Adam. Stát povolí pohřby nenarozených dětí. *Lidové noviny* 2015, roč. XXVIII, č. 248, str. 1, 4.

¹³⁶ Srov. HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galen, 2007, str. 112.

¹³⁷ KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví. Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. Praha: Linde, 2013, str. 81.

¹³⁸ Tamtéž, str. 9.

¹³⁹ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 203.

¹⁴⁰ Srov. Tamtéž, str. 204-205.

v nemilosti díky komunismu a církevních obřadů je stejně málo jako aktivních věřících a působí zde také silná proti církevní rétorika. Nové alternativní způsoby pohřbívání se u nás zatím moc nerozšiřují¹⁴¹ Zde stojí za zmínku projekt o alternativním způsobu pohřbívání Les vzpomínek. „První český přírodní hřbitov, kde je možné uložit popel zemřelých ke kořenům památečných stromů. Les vzpomínek je prostorem, kde se snoubí úcta k zemřelým s úctou k přírodě. Je utvářen jako místo přívětivé k přírodě i k proměňujícím se potřebám pozůstalých.“¹⁴² Důraz je kladen na osobní přístup, lidé si předem vyberou strom, u kterého by chtěli být pohřbeni. Samotný pohřební rituál si každý přizpůsobí svým přáním. Obřad provází duchovní nebo je bez něj a trvá libovolně dlouho. V Lese vzpomínek jsou pozůstalí vybízeni k tomu, aby proslov, který je v krematoriích tak strohý a formální, zde dostal jinou intimnější podobu. Všichni nebo jen někteří pozůstalí mohou sdílet své vzpomínky na zemřelého u Skořápký, která slouží jako hlavní místo setkávání. Lze si sebou vzít i domácí mazlíčky. Je zde vytvořen koncept, který odpovídá tomu, co u běžných sekulárních pohřbů chybí.¹⁴³

Lidé nevidí smysl v účasti na pohřbu jako vyjádření soucitu k pozůstalé nejbližší rodině. Proto je tak málo slyšet kondolence. Pohřební služby neposkytují žádnou emocionální podporu pro pozůstalé (to je jinde ve světě běžné). Mezi sociální či kulturní faktory lze přiřadit moderní fenomény jako je individualizace společnosti, která vede k menším sociálním vazbám. Význam lokálních komunit a jejich kolektivních aktivit klesl. „Smrt se výrazně zprivatizovala a i pohřební obřady se stále častěji stávají pouze rodinnou záležitostí uzavřené širší veřejnosti.“¹⁴⁴ Sociální tlak okolí na uspořádání pohřbu není už tak veliký. Vliv na nekonání pohřbů má nejen rozvolnění rodinných vztahu v širokém příbuzenstvu, ale také v nukleární rodině. Lidé se chtějí vyhnout tomu, že uvidí své příbuzné jen na formálních akcích, jako je svatba a pohřeb. Dále se zohledňuje přání zemřelých nemít pohřební obřad. Otázkou je, co je za tímto přáním, zda opravdu nechtějí být klasicky pohřbeni, anebo zda je to jen skromnost vycházející z toho že nechtějí být rodině na obtíž. Roli také hraje sociodemografický faktor. Prodlužující se délka života přináší čím dál větší opuštěnost, k níž dochází díky tomu, že vrstevníci umírají nebo jsou

¹⁴¹ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 205-206.

¹⁴² *Les vzpomínek*. <http://lesvzpominek.cz/> [21.10.2015]

¹⁴³ Srov. a více informací *Les vzpomínek*, <http://lesvzpominek.cz/>, [21.10.2015].

¹⁴⁴ NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK. 2013, str. 206-207.

nemocni.¹⁴⁵ „Sociální izolace před smrtí a během umírání tak v jistém smyslu přirozeně pokračuje i po smrti tím, že se nekoná kolektivní pohřební obřad.“¹⁴⁶

Ekonomický faktor je spíše někdy jen výmluva, na co nepořádání pohřbů svěst, u nás není pohřeb dražší než kdekoliv jinde na světě. Sociální pohřeb stojí kolem 5000 Kč, 7000 Kč zaplatí pozůstalý za pohřeb bez obřadu, průměrný pohřeb pak vyjde na 15 000-20 000 Kč.¹⁴⁷ „Je známo, že pokud se příbuzní rozhodli uspořádat pohřeb bez obřadu právě pod ekonomickým tlakem, prožívají trýznivou lítost, že neuspořádali pohřeb tak, jak se patří.“¹⁴⁸ Všechny faktory spolu souvisí a vzájemně se doplňují.

Většina pohřbů je provedena standartním způsobem bez většího důrazu na identitu a minulost zemřelého. „Vysoká míra sekularizace a ztráta tradičních zvyků a hodnotových (primárně náboženských) rámců k absenci pohřebních obřadů sice napomohli, nicméně je rozhodně nelze považovat za jediné příčiny stávajícího stavu.“¹⁴⁹ Je možné, že se způsob rozloučení promění, například sdílením vzpomínek na zesnulého elektronickou cestou.¹⁵⁰

Podle Olgy Nešporové by se konat pohřby měly, protože plní důležitou psychologickou funkci, podle ní by bylo ale potřeba pohřby personalizovat a zvýšit podíl aktivního přístupu pozůstalých na konaných pohřbech. Například tzv. Tailor-made funeral, kdy jsou použita slova a symboly připomínajícího zesnulého.¹⁵¹ „Chybí-li náboženský nebo jiný ucelený symbolický rámeček, do něhož lze smrt a konání pohřebních obřadů zařadit, pak je dle mého soudu nezbytné zvolit osobní a personalizovanou formu loučení, která bude smysluplným aktem pro ty, kteří se loučí.“¹⁵² Čemuž by právě odpovídaly projekty typu Les vzpomínek.

1.3.4 Smutek a truchlení

Reakce na smrt člověka jsou do jisté míry ovlivněny a podmíněny kulturně a sociálně. Každá kultura a společnost nějakým způsobem smrt řeší a zasazuje ji do svého symbolického rámce a podle toho na ni lidé v dané společnosti reagují. V tradičních společnostech byl rámeček většinou náboženský, v naší současné české společnosti je spíše

¹⁴⁵ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 206-208.

¹⁴⁶ Tamtéž, str. 208.

¹⁴⁷ Srov. HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galen, 2007, str. 111.

¹⁴⁸ Tamtéž, str. 110.

¹⁴⁹ NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 211.

¹⁵⁰ Srov. Tamtéž, str. 208-211.

¹⁵¹ Srov. Tamtéž, str. 211-212.

¹⁵² Tamtéž, str. 212.

rámec medicínský. Ovšem tento koncept se nezaměřuje na prožívání smutku a truchlení. „Absence nějakého uceleného a obecně platného světónázoru pak dle mého soudu nepochybně přispívají k tomu, že chybí obecně uznávaná společenská praxe tykající se smutku a truchlení (držení smutku), jak tomu v některých kulturách bylo či je.“¹⁵³ Truchlení je univerzální, ale způsob je kulturně podmíněný.¹⁵⁴

Nyní se v pohřebnictví mluví o tom, že „člověk netruchlí, ale je „dělán truchlícím“.¹⁵⁵ V pohřebních obřadech se soustřeďuje na samotný pohřeb a na pronájem hrobového místa. Chybí instituce a možnosti, které by řešili problémy pozůstalých a psychologové se smutkem z truchlení zabývají jen okrajově.¹⁵⁶ V české společnosti vůbec chybějí odborníci, kteří by se truchlením zabývali. Jediným místem, kde je nabízená psychická péče pozůstalým, jsou hospice a několik neziskových organizací (Dlouhá cesta aj.). Péče o pozůstalé má dvě podoby: instrumentální, při níž se obstarává pomoc s hmotnými věcmi, jako je zařízení pohřbu aj, a psychosociální, u které je pomoc orientována na psychologické a sociální potřeby pozůstalého. Stále ale platí, že „není pohřebnictví bez pozůstalých a není pozůstalých bez zemřelých.“¹⁵⁷

Truchlení dříve patřilo mezi rituály spojené s pohřbem. Velkou oporou bylo také sociální prostředí truchlícího. V moderní době vše nahradily instituce. Na západě je vcelku běžné vyhledávat pomoc psychologa při úmrtí někoho blízkého. U nás to tak časté není. Lékaři spíše „předepíší pozůstalému léky, dají mu neschopenku a učiní tak z truchlení, jakožto přirozené a normální reakce na ztrátu, nemoc.“¹⁵⁸ Odborníci na pomoc pozůstalým zpravidla kladně hodnotí význam vykonávání rituálů (v podstatě jakýchkoliv, ať již osobních, rodinných, církevních či sekulárních, pohřebních obřadů) na proces truchlení.¹⁵⁹ Psychologická rovina truchlení má více stádií. Normální délka truchlení je jeden rok, kdy je člověk už schopný koukat na ztrátu z jiného pohledu. Šest až osm týdnů trvá otevřený žal, kdyby měl být tolerován pláč, smutné nálady a různá roztřesenost v jednání. Po dvou

¹⁵³ NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 245.

¹⁵⁴ Srov. Tamtéž, str. 245.

¹⁵⁵ KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví. Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. Praha: Linde, 2013, str. 263.

¹⁵⁶ Srov. Tamtéž, str. 263.

¹⁵⁷ Tamtéž, str. 211.

¹⁵⁸ NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 260.

¹⁵⁹ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 263.

měsících by člověk měl začít normálně fungovat v práci a v rodině.¹⁶⁰ Pro nás je také zajímavá sociologická rovina smutku. Tzv. sociální smrt nastává v případě, kdy člověk projevuje smutek ještě před samotnou smrtí. V tradičních společnostech byly pravidla pro to jak truchlit a truchlení bylo provázeno různými rituály a obřady. V moderních společnostech už není zcela tak jasné, jaký má být normální způsob truchlení.¹⁶¹

Česká společnost je v kontextu Evropy výjimečná i neexistencí norem společenského chování po pohřbu. Ze své zkušenosti známe ty situace, kdy se pozůstalému buď vyhýbáme, nebo ani nejsme schopni říci upřímnou soustrast a děláme, jakoby se nic nestalo. Naše společnost je nastavena tak, aby doba překonání smutku byla co nejrychlejší a aby člověk začal zase normálně ekonomicky fungovat.¹⁶² Truchlení je už spíše otázkou niterné záležitosti než projevem navenek.¹⁶³ Nejde tedy o dobu veřejnou, ale čistě osobní. Proto nemá být truchlení navenek nijak symboly/symbolicky ukazováno (černé oblečení a jiné). Termíny, které toto vystihují, jsou: individualizace, emocionalizace či privatizace truchlení.¹⁶⁴ „Ztráta blízkého člověka nejen že vyvolává silné emoční reakce, ale též nabolourává:

- *pocit vlastní identity,*
- *pocit vlastní integrity,*
- *vztahy s jinými lidmi,*
- *přesvědčení o stabilitě a bezpečnosti světa.*¹⁶⁵

Smrt řeší každé náboženství. Podle Bronislava Malinowského, britského sociálního antropologa, je smrt zásadní pro vznik náboženství. A to právě proto, že náboženství plní funkci, která zmírňuje bolest člověka i ze smrti. Rituální pohřbení, ale i truchlení zachovávají jak integritu jedince, tak celého společenství. Též podle Thomase F.O'Dea, sociologa náboženství, plní náboženství funkci vyrovnání se s nejistotou ve smrti.¹⁶⁶ Jan Heller, český religiozita/religionista, přišel s teorií tzv. represivní hypotézy. Původ

¹⁶⁰ Srov. HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galen, 2007, str. 107.

¹⁶¹ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 247.

¹⁶² Srov. Tamtéž, str. 248.

¹⁶³ Srov. Tamtéž, 2013, str. 251.

¹⁶⁴ Srov. Tamtéž, str. 254.

¹⁶⁵ URLICHOVÁ, Monika. *Hledání smyslu ve smrti a umírání: Zdravotně sociální aspekty konce života v perspektivě existencionální analýzy*. Ostrava: Moravapress, 2014, str. 126.

¹⁶⁶ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 255.

náboženství je právě v tom, že se hledá odpověď na otázku po konci života.¹⁶⁷ Od 60. let se prováděly různé výzkumy s cílem zjistit, jaký vliv má víra na strach z umírání. Z rozhovorů s Elizabeth Kübler-Ross plyne, že jen opravdu vnitřně věřící člověk má ve své víře oporu.¹⁶⁸ „*Přesto je zjevné, že náboženské ideje poskytují pohřebním rituálům oporu a dodávají jim smysl, ještě to nezbytně nemusí znamenat, že tak snižují žal.*“¹⁶⁹ Ale náboženství dává orientační rámec, ve kterém žal může najít ukotvení.¹⁷⁰

1.3.5 Transformace pohřebního rituálu?

Otázkou zůstává, zda se pohřební zvyky jen netransformují. Staré zanikají a nové vznikají. Fenomén pomníčků u silnic toho může být důkazem. Souvisí to i s tím, že pokud umře starý člověk, je to bráno jako normální, ale náhlá smrt, hlavně mladého člověka, je velkou tragédií. „*Vznikají nejen pomníčky u silnic obětem dopravních nehod, ale na internetu i virtuální hřbitovy či memoriály zemřelých.*“¹⁷¹ Tento fenomén je poměrně nový- od 90.let 20.století. Dá se říci, že pomníčky na místě nehod jak dopravních, tak jiných tragédií jsou novou formou rituálu truchlení.¹⁷² Právě v tomto rituálu je silně cítit individualizace a personalizace, fenomény moderní společnosti, které se ale ze sekulárních pohřbů jinak vytrácejí. „*Pomníčky u silnic často souvisí s náboženstvím či spiritualitou, většinou se totiž vztahují k mrtvému, jako by určitá forma jeho existence dále pokračovala.*“¹⁷³ Sociální rozměr tohoto rituálu zde není tak důležitý na rozdíl od kolektivních rituálních pohřebních obřadů v minulosti.

1.4 Smrt a umírání ve světle sociální konstrukce reality

Smrt je pro člověka mezní situací par excellence. Nejvíce nabolává naši každodennost a vyvolává v nás hrůzu. Proto zařazení smrti do nějaké nadřazené reality má v životě jedinců klíčovou roli. „*Legitimizace smrti (je) jedním z nejzávažnějších plodů symbolických*

¹⁶⁷ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, str. 256.

¹⁶⁸ Srov. Tamtéž, str. 257.

¹⁶⁹ Tamtéž, str. 258.

¹⁷⁰ Srov. Tamtéž, str. 259.

¹⁷¹ Tamtéž, str. 263.

¹⁷² Srov. Tamtéž, str. 280.

¹⁷³ Tamtéž, str. 281.

světů.¹⁷⁴ Není ale podstatné, z jakého výkladu realit je odvozováno. Důležité je, aby nám tento rámeček dával návod na „správnou smrt“. Právě ve smrti se ukazuje, že jenom symbolické pochopení světa dokáže zmírnit strach.¹⁷⁵ „Symbolický svět ochraňuje jedince před nesmírným děsem tím, že ochranným strukturám institucionálního řádu propůjčuje zastřešující legitimizaci.“¹⁷⁶ Této legitimizaci pomáhá nejčastěji náboženství, ale dalším způsobem může být právě rituální chování, které zapadá do sekulárních symbolických světů, které jsou sdílené. Rituály pak mohou mít jak náboženské prvky, tak sekulární prvky. Nejde tedy tolik o to, o jaký symbolický svět se člověk opírá, ale o to, že nějaký má, až poté můžeme mluvit o smysluplném rituálu.¹⁷⁷ Dříve, v tradičních společnostech, bylo tím symbolickým světem, který dával rituálům smysl, náboženství. Ale symbolický rámeček může být i nenáboženský, například komunistické obřady, které měly jasná specifika. V současnosti na západě (například v Anglii) jsou novinky v tzv. přírodních pohřbech či humanistických pohřbech. I ty mají svůj symbolický svět, kterému dávají rituály svůj význam.¹⁷⁸

V úvodu naší práce, při představení konstrukce sociální reality, jsme mluvili o tom, že klíčovou roli hraje jazyk. Jestliže tedy z našeho jazyka mizí jazykové obraty o smrti a umírání, nabourává to symbolický systém.

Pokud aplikujeme tuto kulturní teorii na naši práci, zjistíme, že za pohřebnictvím a za naším vztahem ke smrti nestojí žádná ucelená symbolika, která by sloužila k tomu, abychom lépe mohli pojmut tuto tematiku a v nějakém uceleném rámci ji vtiskli do naší každodennosti.

¹⁷⁴ BERGER, Petr L., LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK, 1999, str. 101.

¹⁷⁵ Srov. Tamtéž, str. 100-102.

¹⁷⁶ Tamtéž, str. 102.

¹⁷⁷ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK. 2013, str. 102.

¹⁷⁸ Srov. Tamtéž, str. 102-103.

2 Náboženský stav české společnosti

2.1 Sekularizace

Sekularizace je proces, při kterém „náboženské myšlení, praxe a instituce ztrácejí na společenském významu.“¹⁷⁹ Díky sekularizaci dochází ke ztrátě vlivu křesťanského myšlení, hodnot či institucí ve společnosti. Toto téma je velmi obsáhlé a určitě by bylo potřeba zmínit dějiny, které vedly k modernímu sekularismu, a stav náboženskosti před sekularizací. Pro potřeby naší práce se zaměříme na novější dějiny a budeme sledovat náboženskost ve společnosti až od 19. století. Dotkneme se hlavních principů, které vedly českou společnost k sekularizaci. K náboženskému stavu před 19. století můžeme snad říci jen to, že Evropa byla převážně křesťanská a víra hrála ve společnosti důležitou roli. Člověk se rodil do církve a také v ní umíral. Ateismus, jak ho známe dnes, byl nemyslitelný. „Až do Francouzské revoluce tedy nenajdeme vážně míněnou snahu po dechristianizaci společnosti jako takové, ale opakované snahy o těsné podřízení církve(státu).“¹⁸⁰ První změna nastala za Francouzské revoluce, kdy se začaly prosazovat první proticírkevní agitace. Církev byla znakem starého režimu a měla zmizet. Jedna generace vyrůstala v antiklerikálních myšlenkách. Církev vyšla z této revoluce s pocitem, že jakékoliv revoluci by se mělo zabránit, protože nové myšlenky by jí mohly zničit.¹⁸¹

Mnohdy se mluví v českém prostředí o tom, že sekularizace u nás v dějinách nastala už dříve, odkazuje se na dobu husitství a následnou násilnou rekatolizaci. Tato tvrzení jsou ale nepravdivá.¹⁸² „Český národ ve svých duchovních a církevních dějinách prošel několika dynamickými zvraty. Zažil jak pověst jednoho z nejkatoličtějších až nejbígotnějších národů Evropy (ve 14. a později v 18. století), tak současné mínění, že jde o zemi, kde procesy sekularizace a dechristianizace postoupily nejdále, takže se běžně považuje za nejateističtější stát světa.“¹⁸³

¹⁷⁹ WILSON, B. 1996, In. FIALA, P. *Laboratoř sekularizace, Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ*, Praha: Centrum pro studium demokracie, 2008, s. 17.

¹⁸⁰ PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích. Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava: Moravapress, 2013, str. 8.

¹⁸¹ Srov. Tamtéž, str. 9-10.

¹⁸² Více viz. Tamtéž.

¹⁸³ Tamtéž, str. 25.

Česká společnost prožívala v 19. století to samé co jiné evropské státy. Nastoupila průmyslová revoluce, která zrušila těsné sociální vazby v rodině i komunitě. Lidé opouštěli vesnice a stěhovali se do měst, kde se stali anonymní a nikdo na ně nevyvíjel nátlak na povinnou nedělní mši.¹⁸⁴ Církev bohužel reagovala pozdě na vznik dělnické třídy a její potřeby. K dělnické třídě se tak nedostala pastorační činnost, protože církve byly spíše určeny pro vyšší a střední vrstvy.¹⁸⁵

Dalším vysvětlením českého ateismu může také být odkaz na vznik českého nacionalismu v 19. století. Ten se snažil vytlačovat německý vliv a společně s ním i katolicismus, který byl s habsburskou říší spjat. Čeští nacionalisté se začali obracet k protestanským částem českých dějin jako bylo husitství a tím zpochybňovali většinový katolický charakter českých zemí. Spíše to odpovídalo jejich přání než historické skutečnosti. Národní obrozenci byli u nás velmi historicky a jazykově zaměření a důležitou roli hrálo „zlaté období“ mezi českou reformací a Bílou horou. Elity se v českém prostředí v 19. a 20. století vyjadřovaly k náboženské otázce a jejich názory měly na společnost značný vliv. Odrážely se v českém sebehodnocení a tvořily identitu české společnosti.¹⁸⁶ Katolická církev se zdála být pro českou společnost protičeská, protiliberální a protimoderní.¹⁸⁷

Díky revoluci v roce 1848 došlo ke zrušení cenzury a jeho dopad se projevil v masivní kritice katolické církve.¹⁸⁸ Lidé však z církve ve velkém neodešli, stali se tzv. „matrikovými katolíky“.¹⁸⁹

Problematický byl také samotný postoj katolické církve vůči jakémukoliv pokroku. *„Církev je chápána (a rovněž sebe samu tak chápe) jako strážkyně veřejného pořádku a garanta společenské stability, jejímž prvořadým úkolem je brzdit a eliminovat revoluční*

¹⁸⁴ Srov. PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích. Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava: Moravapress, 2013, str. 106.

¹⁸⁵ Srov. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 43.

¹⁸⁶ Srov. Tamtéž, str. 9.

¹⁸⁷ Srov. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 53. a PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích. Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava: Moravapress, 2013, str. 62-64

¹⁸⁸ Srov. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 52.

¹⁸⁹ Srov. Tamtéž, str. 10.

myšlenky ve společnosti.¹⁹⁰ Církev se bála jakéhokoliv principu demokracie a svobody myšlení také proto, že nevěřila porušené lidské přirozenosti. Církev měla proto pocit, že musí společnost a lidi chránit a hlídat i s pomocí státu.¹⁹¹ Roli v postupném úpadku vlivu církve na společnost hrálo také vyhlášení dogmatu o neomylnosti papeže. Církvi, nejen díky tomu, bylo dovoleno se pohybovat jen v kultickém rámci, protože státy se obávaly politické moci církve.¹⁹² Přesto byla zbožnost v 19.století stále velmi vysoká. Díky různým technickým novinkám rostla laická zbožnost, do každé domácnosti se dostávaly repliky obrázků, převážně světců. Velký rozkvět také zažil mariánský kult, který pro lidovou zbožnost byl velmi důležitý.¹⁹³ „A tak i když nebyli všichni lidé pravidelně praktikujícími katolíky, téměř všichni byli „svátečními křesťany.“¹⁹⁴

Při založení československého státu protiklerikální nálady ještě vzrostly, příkladem může být svržením mariánského sloupu na Staroměstském náměstí. Katolickou církev během několika let opustilo milion členů a polovina z nich vstoupila do nově vzniklé Církve československé husitské.¹⁹⁵ Další ranou byla první světová válka, která zasáhla nejen celé společenství, ale nabourala i konkrétní životy a znejistila nejednoho věřícího v jeho víře. Ve 20. letech s nástupem komunismu a nacismu se proticírkevní myšlenky ještě zintenzivněly.¹⁹⁶ Druhá světová válka a totalitní režimy dovedly katolickou církev ke kladnému pohledu na demokracii a katolická církev se stala tak jednou z nejdůležitějších organizací, která chrání koncept lidských práv a demokracie.¹⁹⁷

„Ve všech evropských zemích klesl v druhé polovině 20. století zájem o účasti na církevním dění. Nezávisle na výchozím stavu a případných protináboženských (v socialistických zemích), nebo naopak pronáboženských aktivitách státu (třeba ve frankistickém Španělsku), všude poklesla účast na bohoslužbách a dalších rituálech, aktivita v rámci vnitrocírkevních společenství, stejně jako míra aplikace církevních norem

¹⁹⁰ PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích. Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa.* Ostrava: Moravapress, 2013, str. 10.

¹⁹¹ Srov. Tamtéž, str. 11.

¹⁹² Srov. Tamtéž, str. 14-15.

¹⁹³ Srov. Tamtéž, str. 34-35.

¹⁹⁴ McLeod, Hugh. *Sekularizace v západní Evropě(1848- 1914).* Brno: CDK, 2008, str. 293.

¹⁹⁵ Srov. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu.* Praha: Kalich, 2010, str. 56.

¹⁹⁶ Srov. PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích. Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa.* Ostrava: Moravapress, 2013, str. 23.

¹⁹⁷ Srov. Tamtéž, str. 23-24.

v sociálním životě, což už dobový pozorovatelé dávali do souvislosti s rozkladem lokálních společenství v důsledku migrace do měst.¹⁹⁸ Aktivní účast věřících v církvi sice klesala, ale v přechodových rituálech hrála katolická církev stále prim. Nejdůležitějším rituálem stále byly náboženské pohřby, které po celé Evropě zajišťovaly církve. V komunistických zemích postupně převážily sekulární pohřby, i sňatky a „křty“ (vítání občánků).¹⁹⁹ Po druhé světové válce podobně jako církve ztrácejí své věřící, tak ztrácejí své členy i jiné sekulární sociální organizace - politické strany, odbory, spolky aj. „Tato skutečnost byla dlouho vykládána prostřednictvím individualizace, důrazem na snižování sociálních (i náboženských) zájmů v procesu modernizace, nicméně novější autoři se kloní spíše k termínu subjektivizace.“²⁰⁰ Neznamená to, že jakékoliv sociální vazby byly zrušeny, ale že vznikají nové formy. Subjektivizace sice oceňuje jen sebe, člověk se sám sobě stává autoritou, ale přesto jeho subjektivizace proniká do jeho vztahů k lidem, přírodě, světu atd. Náboženství se proměnilo do jiných forem, které jsou z velké části subjektivní a detradicionalizované.²⁰¹

Úbytek věřících v institucionálních církvích nebyl započat až v komunismu, ale měl už mnohem hlubší kořeny a komunismus tento proces jen dokončil.²⁰² „Marxistická ideologie předpokládala, že náboženství v důsledku sociálního pokroku korunovaného revolucí samo zanikne.“²⁰³ Ale úpadek nebyl tak razantní, proto byly vůči církvím zavedeny silné represe. Postupně se úbytek věřících zmenšoval, nemohla za to tolik ideologie jako spíše praktické proticírkevní represe a silná diskriminace věřících. Věřící lidé nemohli být členy politické strany, byli diskriminováni v zaměstnání a jejich děti a příbuzní byly omezováni ve studijních možnostech. Ateistická propaganda byla velmi silná. Církve ztratily možnost vyučování náboženství ve školách, neměly žádný intelektuální vliv na společnost a ztratily také značnou část svého charitativního působení. Věřící tudíž měli možnost chodit pouze na bohoslužby a důsledkem toho mohla církve vykonávat jenom náboženské rituály.

¹⁹⁸ NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 60.

¹⁹⁹ Srov. Tamtéž, str. 63.

²⁰⁰ Tamtéž, str. 64.

²⁰¹ Srov. Tamtéž, str. 65.

²⁰² Srov. Tamtéž, str. 58-59.

²⁰³ Tamtéž, str. 68.

Výsledkem byla ghetta, která nikoho nového z vnějšku nelákala. Počty věřících se zmenšovaly v důsledku demografických změn, protože noví věřící nepřibývali.²⁰⁴

Po pádu komunistického režimu se doufalo, že se Češi k víře masově vrátí, nicméně to byla jen iluze. Církve se sice dostaly více do veřejného prostoru, ale i přesto byly reakce smíšené a žádný velký návrat k institucionalizovaným církvím se nekonal.²⁰⁵

2.1.1 Ke vztahu modernity a sekularizace

Západní myslitelé předpokládali, že modernizace automaticky bude znamenat sekularizaci. „*Mělo jít o „předání“ celé společnosti sobě samé, odstranění všech náboženských pout a omezení.*“²⁰⁶ Západ se domníval, že tuto vizi přeberou postupně s modernizací i ostatní části světa.²⁰⁷ „*Odnáboženštění není tedy samovolným důsledkem modernizace a tím méně projevem růstu racionality, v němž věřili a věří stoupenci sekularismu, nýbrž důsledkem neschopnosti moderních evropských společností překonat tuto „amnézii“, výrazem rozpadu kulturních hodnot, ze které nebyly vytvořeny adekvátní náhrady.*“²⁰⁸

Pokrok v moderních vědách automaticky nevede k úpadku náboženského přesvědčení. Sekularizační teze²⁰⁹ není univerzální. Všude jinde ve světě se totiž stává náboženství čím dál tím důležitější. Mluví se o tzv. desekularizaci, kdy se náboženství vrací do veřejného dění. Islám a křesťanství jsou například nyní velmi rostoucími náboženstvími. V USA k žádné sekularizaci nedošlo. Je tomu spíše naopak. Západní Evropa, a ještě více Česká republika, je svojí situací velmi výjimečná. Sekularizační teorie se naplňují hlavně zde. Ale jak se zdá, týká se to jen institucionalizovaného náboženství. V Evropě se masově vyskytuje alternativní či detradicionalizovaná spiritualita. Výčtově jde o víru v: amulety, horoskopy, léčitele, osud, jógu, východní medicínu, New age, parapsychologii, věštění z karet aj. Podrobněji se tomuto budeme věnovat dále.

²⁰⁴ Srov. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 68-94.

²⁰⁵ Srov. Tamtéž, str. 99.

²⁰⁶ Tamtéž, str. 16-17.

²⁰⁷ Srov. Tamtéž, str. 16-17.

²⁰⁸ Tamtéž, str. 25.

²⁰⁹ „...jejíž podstatu můžeme shrnout do předpokladu, že v souvislosti s modernizačními procesy, jako byly industrializace, urbanizace, růst vzdělanosti, racionality a podobně, se automaticky snižuje význam náboženství.“ NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 17.

2.2 Současná situace religiozity v ČR

V minulé kapitole jsme se zaměřili na sekularizaci jako takovou a pokusili jsme se popsat, co mohlo zapříčinit současný stav náboženskosti v ČR. Na něj se zaměříme v této kapitole. Podrobnější vývoj budeme sledovat od listopadu 1989. Zmíníme se o výsledcích sociologického šetření provedeného v roce 1999.²¹⁰ A poté podrobněji o výzkumu z roku 2008, který je doplněn dalšími šetřeními.²¹¹ Novější rozsáhlý výzkum nám není známý. O stavu současné české religiozity se nejvíce dozvídáme právě ze sociologických výzkumů. Měřitelnost religiozity je však problematická. Lidé se sice ve sčítání lidu mohou přihlásit k nějaké víře, ale taková data jsou značně libovolná. Ani počty křtů nemohou být vypovídající, protože ne každý pokřtěný je praktikující katolík.²¹²

Pro dnešní společnost je příznačná hojná pluralita světonázorů. Objevuje se celá řada různých spiritualit. Většina lidí vlastně ani neví, čemu věří, a svoji víru nijak neškátulkuje, je tedy nevyhraněná a spíše se jedná o synkretisty.²¹³ Je mnoho lidí, kteří nedokáží vyjádřit, v co věří, ale uvádí, že věří v nějakou nadpřirozenou sílu. Jsou to tzv. „nejistý něcisti.“²¹⁴ a dále lidé, kteří se jednoduše o víru vůbec nezajímají. Českou společnost proto můžeme rozdělit na 4 pomyslné proudy: tradiční věřící v některou zorganizovanou církev (u nás nejvíce křesťanů), lidé s alternativní spiritualitou, ateisté a nakonec ti, kteří se o religiozitu nezajímají.²¹⁴

To, že jsme nejvíce ateistická země, slyšíme všude kolem nás. Problém je, že toto tvrzení je jen dílčí vypovědí o složité náboženské situaci naší země. Česká republika patří mezi sekularizované země společně s bývalou NDR, Nizozemskem, Novým Zélandem, Ruskem a Velkou Británií.²¹⁵ Ale otázka, jestli je naše země sekulární či není, zaleží na definici náboženství, kterou použijeme. Češi sice velmi málo věří v institucionalizované

²¹⁰ Srov. HAMPLOVÁ, Dana. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti. Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, str. 9.

²¹¹ Srov. Tamtéž, str. 13.

²¹² Srov. Tamtéž, str. 9.

²¹³ Srov. Tamtéž, str. 20.

²¹⁴ Srov. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 104.

²¹⁵ Srov. HAMPLOVÁ, Dana. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti. Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, str. 14

církve, ale co se víry v magii a jiné alternativní proudy týká, tak jsme v západním světě asi nejvíce religiózní.²¹⁶

A jak si na tom stojíme v porovnání s jinými sekulárními evropskými státy? Podle výzkumu ISSP z roku 2005 se za nevěřící označilo 60% respondentů z ČR. Na druhém a třetím místě je Francie a Velká Británie, kde je ovšem počet nevěřících radikálně menší (kolem 42%).²¹⁷

2.2.1 Institucionalizovaná religiozita

Jedná se o církve, které jsou organizované v institucích, ve kterých se definuje jejich nauka, probíhají rituály a je ustálený vzorec chování. Jedinec může deklarovat svoji příslušnost tím, že navštěvuje církevní aktivity, finančně podporuje církev, je oficiálním členem církve (např. křtem) nebo bere za své prvky jejich dogmat. Institucionalizované církve mají ve společnosti značný vliv. Zabývají se charitou, školstvím, ale ovlivňují i politiku. Ale i organizované církve nejsou snadno měřitelné. Záleží totiž, na co se zaměříme, například počet křtů v katolické církvi je jiný než počet lidí přihlášených ke katolické církvi ve sčítání lidu či jiná čísla se ukazují v pravidelných návštěvách bohoslužeb. Proto čistá statistika nestačí a musíme se zaměřit na dílčí skutečnosti, třeba na náboženské aktivity.²¹⁸ Problém organizovaných církví je také v tom, že lidé v ně nemají důvěru. Ve výzkumu DIN z roku 2006 se prokázalo, že k církvím nemá důvěru 61% lidí. Tento stav je pozůstatek komunismu, kdy lidé institucím i jiným lidem málo věřili.²¹⁹ Pokles věřících v institucionalizovaných církvích je také způsoben úmrtním starší generace a příliv mladých do církve není tak veliký, aby pokryl úbytek. Zvýšení počtu členů některých církví, například pravoslavných, je více než konverzí způsobeno přílivem migrantů.²²⁰

²¹⁶ Srov. LUŽNÝ, Dušan, NEŠPOR, R. Zdeněk a kol. *Náboženství v menšině. Religiozita a spiritualita v současné české společnosti*. Praha: Malvern, 2008, str. 20

²¹⁷ Srov. Tamtéž, str. 21-22.

²¹⁸ Srov. HAMPLOVÁ, Dana, ŘEHÁKOVÁ, Blanka. *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 - Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2009, str. 18-19.

²¹⁹ Srov. LUŽNÝ, Dušan, NEŠPOR, R. Zdeněk a kol. *Náboženství v menšině. Religiozita a spiritualita v současné české společnosti*. Praha: Malvern, 2008, str. 23. a NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 111.

²²⁰ Srov. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 102-103.

2.2.2 Alternativní religiozita/spiritualita

Do alternativní religiozity patří postoje a představy, které nenajdeme v tradičních historických církvích. „*Charakteristickým prvkem této religiozity je synkretičnost, zaměření na sebe sama a sebenaplnění a minimální morální požadavky. Typický je důraz na emoce a mimořádné zážitky či snaha ovládat transcendentní síly, a tak ovlivňovat okolnosti svého života.*“²²¹ Tato víra není nic nového. Navazuje na gnosticismus a hermetismu, vede přes středověké sekty, čarodějnictví, kabalou a okultismu. Do alternativní religiozity spadají tzv. nová náboženská hnutí, která jsou nějakým způsobem organizována do skupin, např. u nás známí Svědci Jehovovi. To, co charakterizuje tyto religiozity, je novost ve smyslu odlišného od tradičních církví, či doba vzniku v druhé polovině 20. století nebo kontext vzniku v moderním světě.²²²

V co lidé věří, se odráží ve společnosti. A naopak. Lidé, kteří věří v alternativní religiozitu, se podle výzkumů mnohem více spoléhají na stát, protože se o ně postará. Jsou pasivní, život je podle nich určován osudem, proto není potřeba se na budoucnosti nějak aktivně podílet. Častěji sklouzávají k závislostem aj.²²³ Po roce 1989 se s duchovnem v České republice „roztrhl pytel“. Je to pochopitelné, neboť do pádu komunismu duchovnu společenská situace nepřála. Najednou tu byl „bum“ a brzo se různá spirituální literatura stala mainstreamovou. Nově vzniklé kultury a nová náboženská společenství zase postupně mizely. Do tohoto alternativního trendu se začala více promítat i ekonomická stránka. Český člověk se stal konzumentem jakékoliv spirituality a nebál se za duchovno zaplatit. Komerční tendence různých duchovních center nejsou výjimkou.²²⁴

2.2.3 Kdo v co věří

Stav náboženskosti u nás se nejčastěji projevuje při sebedeklaraci v rámci sčítání lidu. Přihlášení se k některé z církví nemusí nutně znamenat souhlas s její věroukou, často se jedná o tradici, na níž se lidé pak odvolávají. Náboženství je pro ně spíše symbol,

²²¹ HAMPLOVÁ, Dana, ŘEHÁKOVÁ, Blanka. *Česká religiozita na počátku 3.tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 - Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2009, str. 20.

²²² Srov. Tamtéž, str. 20-21.

²²³ Srov. HAMPLOVÁ, Dana. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti. Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, str. 49.

²²⁴ Srov. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 121-122.

ke kterému se hlásí.²²⁵ Z výsledků sčítání lidu v roce 1950, 1991 a 2001 můžeme konstatovat: Lidí deklarujících se jako bez vyznání bylo roku 1950 5,8%, roku 1991 39,9% a roku 2001 59,0%. Při jednotlivých sčítání lidí se projevují v konkrétních církvích rozdíly. Zatímco se v roce 1950 ke katolické církvi přihlásilo 76,3% a v roce 2001 26,8% („...přičemž jen 4% katolíků by se dala označit za „čisté křesťany.“²²⁶), v Církvi bratrské mezi lety 1991 a 2001 nastal opačný obrat, přihlásilo k ní o 7 tisíc lidí více, počet členů se tedy ztrojnásobil. I Svědkům Jehovovým počet členů stoupl, rozrostli se o polovinu.²²⁷ Z toho lze usoudit, že „*To, co Češi odmítají, není nadpřirozeno jako celek, ale spíše tradiční náboženské systémy a organizované náboženství obecně.*“²²⁸

Ovšem jen na těchto počtech nemůžeme vystavět obraz stavu současné české společnosti. Zajímavé je dále sledovat víru podle věku, vzdělání, pohlaví, geografického rozmístění aj. Ale pro naše účely postačí říci, že obecně se nejvíce k jakékoliv víře kloní starší ženy, nejmenší zájem o jakoukoliv spiritualitu mají muži ve středním věku. Vzdělání hraje roli hlavně u křesťanských prvků, kde vyšší vzdělání brání víře. Naopak v jiných alternativních prvcích nehraje vzdělání negativní roli.²²⁹

Jedním z více vypovídajících údajů o stavu české náboženskosti je návštěvnost bohoslužeb. Ač automaticky neznamená, že ten, kdo do kostela chodí, je nutně věřící, ale značí to alespoň to, že je ochoten věnovat čas náboženským aktivitám a chtě nechtě bude tento člověk naukou více ovlivněn než ten, který do kostela nechodí.²³⁰ Podle výzkumu ISSP v období mezi lety 1993-2008 navštěvovalo bohoslužby minimálně jednou měsíčně 10% lidí a 50 až 60% lidí nechodilo na bohoslužby nikdy. Na těchto údajích je vidět, že deklarovaná náboženskost je jiná než aktivní návštěvy bohoslužeb.²³¹

²²⁵ Srov. HAMPLOVÁ, Dana. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti. Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, str. 14.

²²⁶ Tamtéž, str. 47.

²²⁷ Srov. HAMPLOVÁ, Dana, ŘEHÁKOVÁ, Blanka. *Česká religiozita na počátku 3.tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 - Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2009, str. 30-33.

²²⁸ HAMPLOVÁ, Dana. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti. Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, str. 43.

²²⁹ Srov. HAMPLOVÁ, Dana, ŘEHÁKOVÁ, Blanka. *Česká religiozita na počátku 3.tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 - Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2009, str. 75.

²³⁰ Srov. Tamtéž, str. 41.

²³¹ Srov. Tamtéž, str. 42.

Z těchto údajů vyplývá značná sekularizace obyvatel České republiky. Podíváme se následně jaké nastanou změny, když se zaměříme na to, čemu opravdu Češi věří. V šetření ISSP 2008 byly kladeny otázky nejen ke vztahu k náboženským aktivitám, ale i k tématu, čemu lidé věří. Otázky byly směřovány na víru v tradiční křesťanské prvky (Bůh, nebe, peklo či zázraky), východní náboženství (nirvána, reinkarnace) a víru v amulety, horoskopy a léčitele.²³² Podle ISSP 11,3% dotazovaných určitě věří v Boha, 10,5% má pochybnosti, ale věří, 40% lidí v Boha nevěří a 16% lidí nevěří v osobního Boha, ale v nějakou vyšší moc. Z tohoto údaje se může zdát, že Češi jsou ateisté či agnostici, ale není tomu tak. „V šetření ISSP v roce 2008 tak souhlasila přibližně polovina respondentů s tím, že někteří věštci mohou předvídat budoucnost (49%), že amulety pro štěstí občas přinášejí štěstí (46,8%) nebo že někteří léčitelé mají léčitelské schopnosti od Boha (45,6%).“²³³ Horoskop ovlivňuje život 39,9% dotazovaných. Tento trend je dlouhodobý a vyskytuje se i v předešlých šetřeních. V posmrtný život v křesťanském duchu věří 26,8%, v peklo 18,1% a v nebe 22,8%.²³⁴

Zajímavé je též zjištění, zda si o sobě lidé myslí, že jsou věřící, či co pro ně víra znamená. Účast na bohoslužbách nebo souhlas s věroukou vnímá jako projev náboženskosti 82,7% dotazovaných. Ale 59,1% lidí si myslí, že víra ve věštbu není náboženská aktivita a 71% dotazovaných to samé o víře v léčitele.²³⁵ „Empirické výzkumy tak potvrzují, že i v české – zdánlivě sekularizované – společnosti přetrvává vysoká víra v nadpřirozeno.“²³⁶ „Pověstný „český ateismus“ je vším možným, jen ne skutečným ateismem.“²³⁷ Většina „ateistů“ totiž nejsou ateisté z přesvědčení, ale stali se ateisty náhodou, v procesu socializace, kdy většina lidí kolem nich je prostě nevěřících, a proto se tímto tématem nemusí hlouběji zabývat.²³⁸ „Jinými slovy, je téměř úplně jedno, čemu lidé

²³² Srov. HAMPLOVÁ, Dana, ŘEHÁKOVÁ, Blanka. *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 - Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2009, str. 53.

²³³ Tamtéž, str. 55 a 56.

²³⁴ Srov. Tamtéž, str. 47.

²³⁵ Srov. Tamtéž, str. 62.

²³⁶ Tamtéž, str. 63.

²³⁷ VÁCLAVÍK 2010:162 in NEŠPOR, R. Zdeněk. Příliš slabí ve víře. *Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 133.

²³⁸ Srov. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 134-135.

*věří nebo nevěří, protože jejich víra či nevíra má malý význam jak pro ně samotné, tak pro společnost.*²³⁹

Z výzkumů také vyplývá, že rozložení „v to, co lidé věří“ není náhodné, ale sociodemograficky podmíněné. V křesťanské prvky věří více ženy, starší lidé a lidé s nižším vzděláním. Alternativní religiozita je rozšířena více mezi ženami, věk však nelze jasně definovat. Vliv vzdělání není také jednoznačný. Více vzdělané ženy v tuto religiozitu tolik nevěří, zato vzdělanější muži vykazují k této oblasti větší náklonost. V prvky z východních tradic věří zase opět více ženy. Vliv vzdělání a pohlaví je zde složitější a není tak přímočarý.²⁴⁰

Naštěstí se v české společnosti nijak neprojevuje nenávisť mezi skupinami různě věřících či nevěřících. Občas se objeví spory, například kvůli financování církvi, školství atd. Ale současné situaci se ukazuje čím dál tím více nebezpečnější náš postoj vůči imigrantům a jejich víře. Například z výzkumu v roce 2006 Islám jako náboženství negativně chápe 65% dotazovaných. Nynější číslo by bylo určitě vyšší vlivem dnešní uprchlické krize. Zajímavým zjištěním je také to, že New age a novopohanství negativně vnímá též větší počet lidí (cca 30%). Značná část populace v tyto spirituality věří, ale nevědí, že se tak nazývají, nevědí, co si pod těmito pojmy představit, a proto je označují za negativní.²⁴¹ „Vztah k „cizí“ religiozitě tak - pro většinu Evropanů a tím spíše Čechů asi nechtěně – stále ukazuje vlastní náboženské kořeny a myšlenkové struktury, které není tak snadné odvrhnout jako formální členství v církvích. V případě většiny české společnosti je možný nejvýraznějším důkazem toho, že i u nás alespoň nějak funguje „zástupná“ role církví. I sekularisté totiž od křesťanských církví očekávají „jiné“, lepší, morálnější a altruističtější jednání než od necírkevní společnosti.“²⁴² Proto selhání někoho z církve je bráno ve společnosti, a hlavně v mediálním světě, mnohem hůře než selhání kohokoliv jiného.²⁴³

²³⁹ PABIAN, 2006:18. in NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 135.

²⁴⁰ Srov. HAMPLOVÁ, Dana, ŘEHÁKOVÁ, Blanka. *Česká religiozita na počátku 3.tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 - Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2009, str. 75.

²⁴¹ Srov. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 138-139.

²⁴² Tamtéž, str. 153.

²⁴³ Srov. Tamtéž, str. 153.

Česká společnost stále chápe svoji sekulární stránku jako součást pokroku moderního člověka. Dokáže ale náboženská nahradit náboženství? Je to pokrok k lepšímu? Odpověď na tyto otázky může dát sonda do dílčích témat společnosti, jako jsou například rodinné vazby a hodnoty, právě i v rámci našeho tématu umírání a pohřbívání. Zejména v pomoci v přechodových stavech byly pro mnohé teorie klíčová náboženství. Jak si ale vede společnost, když náboženství odmítá?²⁴⁴

²⁴⁴ Srov. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 155-157.

3 Praktická část – Výzkum v Pardubickém krematoriu

Teoretická část této práce je zaměřena na průběh a symboliku pohřbů, které se konaly v Pardubickém krematoriu v období od září 2014 do ledna 2015. Zajímala jsem se o průběh pohřbu, jaké jsou jeho varianty v daném místě. Dále jsem zjišťovala, jestli jsou přítomné jakékoliv transcendentní symboly, jestli se mluví o nějaké formě posmrtného života, kolik pohřbů je bez proslovu, kolik lidí se účastní pohřbů a jak pohřby vypovídají o vnímání vztahu smrti a života. Aby tyto kategorie vynikly, zaměřila jsme se na úmrtí pod 60 let, protože úmrtí mladého člověka je vždy náhlé a velmi nečekané. To vše více vypovídá o naší představě smrti a posmrtného života aj. Výsledky pozorování budou odvozeny z deseti pohřbů.

tab. 1 - přehled pohřbů

	Pohlaví	Věk	Povolání	Počet lidí	Proslov
Pohřeb č.1	žena	52 let	prodavačka	cca 20	ano
Pohřeb č.2	muž	43 let	seřizovač	cca 100	ne
Pohřeb č.3	žena	55 let	pokladní ČD	cca 80	ano
Pohřeb č.4	žena	51 let	pokladní	cca 30	ano
Pohřeb č.5	muž	55 let	realitní makléř	cca 30	ano – kněz
Pohřeb č.6	muž	52 let	technik	cca 80	ano
Pohřeb č.7	muž	21 let		cca 150	ano
Pohřeb č.8	muž	25 let	vychovatel	cca 100	ne
Pohřeb č.9	muž	29 let	dobrovolný hasič	cca 120	ano
Pohřeb č.10	žena	40 let	účetní	cca 50	ne

Nejdříve představím místo výzkumu, které má bohatou symboliku a určuje průběh pohřbu.

3.1 Pardubické krematorium

Jak už jsme předeslali v jiné kapitole, i v českých zemích byly v 19.století pokusy na zřízení krematoria. Avšak v době Rakouska-Uherska návrh Jiřího Záhoře na uzákonění pohřbu žehem neuspěl.²⁴⁵

První návrh obecního zastupitelstva na stavbu krematoria v Pardubicích padl v roce 1903. Tyto snahy ztroskotaly hned na začátku. V roce 1918 na schůzi byl podán další návrh. Ten samý rok byla vyhlášena soutěž. Po složitém rozhodování první místo nebylo uděleno a druhé získal Pavel Janák, proto nebyl žádný návrh doporučen realizaci. Zároveň se hledaly prostředky, z kterých by mělo být krematorium postaveno. Kvůli různým změnám zákona o tom, kdo může krematoria stavět, se výstavba pozdržela. Nakonec roku 1922 byl přepracován návrh Pavla Janáka a krematorium bylo financováno z obecních peněz. Stavba se nejen prodloužila, ale také prodražila. Konečně 8.srpna 1923 bylo krematorium slavnostně otevřeno a 28. září téhož roku byla provedena první kremace.²⁴⁶ Krematorium prošlo za dobu své existence nemalými úpravami. Od roku 1998 vlastní krematorium akciová společnost Služby města Pardubice. V roce 2010 bylo pardubické krematorium vyhlášené národní kulturní památkou.²⁴⁷

„Krematorium v Pardubicích je jednou z nejdiskutovanějších staveb v české architektuře 20.století. Zpočátku obdivovaná, posléze představiteli internacionálního slohu zatracovaná a v době nedávno minulé postmoderní kritikou znovu vzata na milost.“²⁴⁸

Budova je postavena ve slovanském duchu, je spojována s pojmy jako je národní sloh, obloučkový demokratismus a rondokubismus. Stavba kopíruje ducha té doby. Najdeme zde symboly nacionálních idejí, slovanského dávnověku, českého humanismu i lidového umění a antiky. Budova vychází z principů antického chrámu. Obřadní síň je čtvercová a bohatě ornamentálně zdobená. Výzdobu provedl František Kyselý. Na klenbě se nacházel biblický nápis: „*Já jsem živ, i vy živi budete*“, který tam už dnes není. Ujist'oval o Boží existenci a nesmrtelnosti duše, což se do dnešní společnosti už nehodí. Barevnost souvisí s českými

²⁴⁵ Srov. SVOBODOVÁ, Markéta. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny*. Praha: Artefactum, 2013, str. 15.

²⁴⁶ Srov. *Historie vzniku pardubického krematoria*. Dostupné z: <http://www.smp-pce.cz/historie-vzniku-184/>, [14.10.2015].

²⁴⁷ Srov. *Krematorium Pardubice. Historické mezníky budovy krematoria v datech a faktech*. Dostupné z: <http://www.smp-pce.cz/krematorium-125/>, [14.10.2015].

²⁴⁸ SVOBODOVÁ, Markéta. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny*. Praha: Artefactum, 2013, str. 47.

národními symboly a vesnickými motivy doplněnými antickými prvky. Krematorium je zdobeno vavřínovými ratolestmi, květinami a několika deseticípými hvězdami, které odkazují na propojení duše s vesmírem. Obřadní síň se nachází v prvním patře a zvenku je kryta ochozem, kde se nachází kolumbárium. V přízemí je systém arkád. Technická místnost se nachází v přízemí a spalovna v podzemí. Schodiště vedoucí k síni je mohutné a na začátku jsou dvě veliké ženské sochy Světloňů. Celkově budova vypadá velmi majestátně. Otázkou je, jakou symboliku pro pozůstalého nyní tato budova sděluje, je to „chrám smrti“, ale bez symbolů naděje.²⁴⁹

3.2 Symbolika sekulárních pohřbů

3.2.1 Průběh obřadu

Průběh obřadu v Pardubickém krematoriu se nijak závratně nelišil od jiných míst. V kapitole 1.3.1 je zmíněn průběh sekulárního pohřbu podle výzkumu Olgy Nešporové, můj výzkum potvrdil stejný průběh. Lidé se shromáždili v ochozu kolem kolumbária, za znění první písně se otevřely dveře a shromáždění vstoupilo dovnitř. Položili květiny kolem vyvýšeného místa, kde se nachází rakev, a posadili se. Zahrály se tři písně (o výběru hudby se zmíním dále) a poté v 7 případech z 10 je proslov. Po proslovu zazněly další tři skladby. Pokud proslov nebyl, skládal se pohřeb jen ze šesti skladeb. Při poslední písni zhasla boční světla, lidé povstali a rakev zajela do podzemí. Poté mohlo následovat poděkování od řečnice za účast a květiny a v jednom případě se odcházelo naprosto beze slov. Jindy jen oznámí zaměstnanec krematoria, že obřad byl ukončen. Sekulární obřad se tak z valné části skládá hlavně z písní.

3.2.2 Výběr skladeb

Pokud jedinou složkou pohřbů je hudba, měla bych se blíže zaměřit na to, jaká hudba zaznívá a jaké poselství sděluje pozůstalým. Otázkou ale zůstává, do jaké míry je hudba náhodně zvolená a kdy je pečlivě vybrána podle vkusu zemřelého či pozůstalých. Na pohřbech, kterých jsem se zúčastnila, hrála většinou populární hudba různého žánru a to

²⁴⁹ srov. SVOBODOVÁ, Markéta. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny*. Praha: Artefactum, 2013, str. 48-49.

bud' instrumentální, nebo i se zpěvem. Ve dvou případech byl přítomný varhaník a v jednom případě zpěvačka, ostatní hudba byla reprodukována. Ve vybraných pohřbech se mnohé skladby opakovaly. Největší šlágry v pardubickém krematoriu jsou: Ve stínu kapradiny, Ave Maria, Holubí dům, Až mě andělé zavolají k sobě. U některých pohřbů je znát personifikovaný výběr hudby. U pohřbu číslo sedm byla dokonce puštěna videoprezentace s fotkami zemřelého a s doprovodem různě namixované hudby. Tuto projekci udělala sestra pozůstalého a ve výběru písní se odrážel život zemřelého. Např.

„Nikdy to nevzdávej, nesmíš to vzdát vzdát,

život je život, brácho, přesně tak tak.

Je to tak tak, musíš to tak brát, pochopit to, přebrat ...

Nepostačí doufat, nechávat si zdát pod to

sfouknout svíčky a nechat si přát.”

Či zazněla píseň, kterou složil zpěvák, pro svého kamaráda, který umřel také velmi mladý.

Pytamsatebaprecomusizomriet mladý clovek

nepoznamodpovedpytalsomsauzkohokolvek

sedim tu sam s tvojou fotkou a nechcemverit

do koncazivota s tou bolestoubudemsuperit. ...

Bola to ranaboolestiva a velkastrata

stratilismemilovaneho syna, kamarata

budesnamchybat, nikdy na tebanezabudneme

kazdy den v nasichsrdciachnavzdy spolu zostaneme.

Pokud je hudba něco, co vypovídá o vztahu ke smrti, jeden případ stojí za zamyšlení. Při pohřbu číslo dva, mladého otce dvou přítomných dětí, zazněla píseň V pekle sudy válej od Kabátů. Otázkou je, jestli výběr této, ač sice oblíbené písně zemřelého, je na pohřbu vhodný.

V pekle sudy válej

Z kotle pára stoupá

Na stůl nám to dávej

Ať to s náma houpá ...

Strojvůdce je starej satanáš,

zve nás všechny na guláš.

V momentě, kdy jsou pozůstalí hluboce zarmouceni ze ztráty, není pro ně asi tak důležité, jaké písně zazní. Ale pokud je hlavní složkou obřadu právě hudba, zasloužila by si více pozornosti. K tomu by mohla pomoci webová stránka www.mojesmrt.cz²⁵⁰, kterou spravuje organizace Cesta domů. Každý člověk si zde může předem „navolit“, jaký pohřeb by si přál. Může si vybrat, v jakém oblečení bude pohřeb, jaký druh rozloučení by si přál, jaké své oblíbené věci chce komu odkázat, navrhnout si své originální parte, vyjádřit jaké obavy má ze smrti, napsat své poslední přání a také jaké písně chce, aby zazněly na jeho pohřbu. Tato aplikace má výhodu, jak pro samotného člověka, protože může projevit své přání a u toho přemýšlet o smrti a brát ji jako fakt, který nechce tabuizovat, a také pro budoucí pozůstalé, kteří v momentě bolesti nemusí přemýšlet nad tím, „jak by si to ta naše babička asi přála“.

3.2.3 Proslovy

Proslov je asi nejosobnější část pohřbu, která čím dál více chybí. Důvody jsou zřejmé, většinu proslovů pronáší profesionální řečník, který zemřelého neznal. Jeho proslov je velmi strukturalizovaný, a tím pádem se stále opakující, jen se vymění jméno a povolání zemřelého. V mém výzkumu z deseti pohřbů bylo 7 proslovů. Jeden proslov měl kněz, pět měla zaměstnankyně krematoria a jeden byl dopředu nahrán a puštěn reprodukovat. Tato praxe je u nás častá. Pohřeb, kde by mluvil někdo z pozůstalých, je, na rozdíl třeba od USA, u nás výjimečný.²⁵¹ Proslov, nabízený v pardubickém krematoriu, má dané schéma: na začátku zazní verše o životě a smrti, např.:

*Zhasli oči plné lásky naší drahé maminky,
nezhasnou však nikdy na ní v srdcích naše vzpomínky.*

*A když se nevrátím, počkej až do noci
až soumrak roztančí hvězdné nebe
a když pak nepřijdou, sám se vrať,
jen klid mě dopřej, neplakej.*

²⁵⁰ „Aplikace Mojesmrt.cz umožňuje sestavit si seznam posledních přání a motivuje lidi, aby včas mluvili o konci života. Je společným projektem Hospicového občanského sdružení Cesta domů a kreativní agentury Yinachi.“ www.mojesmrt.cz [29. 10. 2015].

²⁵¹ *Smuteční řečník: Rozpláču všechny. Zůstávám nad věcí, abych se nezbláznil.* Září 2015. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/lide-ceska-smutecni-recnik-vlastimil-ctverak-fna/domaci.aspx?c=A150902_170857_domaci_zt, [20.10.2014]

*Já chtěl jsem žít, já chtěl se smát
já chtěl jsem síly své do práce dát,
v rodinném kruhu si s dětmi hrát,
musel jsem zemřít
ač byl jsem tak mlád.*

Po té zazní samotný text, kdy se převážně mluví o životě zemřelého: kdy se narodil, co vystudoval a kde pracoval. Zaměstnankyně krematoria má podobné schéma pro všechny pohřby, třeba formule typu „všem rozdával/a lásku“, „byl/a to milující manžel/ka“, „byl/a veselý/á, kamarádský/á, laskavý/á“. U žen se často opakovalo následující: „Odchází milá a starostlivá manželka, hodná švagrová, dobrá kamarádka, pracovitá milá žena.“ Dále se obrací často na pozůstalé: „Bude velmi scházet každému, kdo jí znal a měl rád.“, „I když je kniha lidského života, již uzavřena, my kteří žijeme, musíme se k ní vracet jako postavy, které nás tu zanechal“. Na závěr zazní vždy ta stejná věta: „A vám všem, vážení přítomní, kteří jste přišli, abyste svoji účastí a květinami uctili památku zesnulého a zmírnili tak zármutek a bolest v srdcích těch, kteří prožívají hluboký smutek, upřímně děkuji. Věnujme tichou vzpomínku při tonech hudby. Popřejme jí pokojný odpočinek a v duchu se s vděčností pokloňme jejímu životu a její památce.“ Poté většinou přijde jiný zaměstnanec krematoria, aby oznámil, že „smuteční obřad posledního rozloučení s panem/í x byl ukončen. V řeči zaměstnankyně nenajdeme nic moc osobního, jen data a tu a tam se vyskytnou nějaké věty o vztahu smrti a života, ty ale rozebereme v jiné části.

Dvě promluvy v mém výzkumu byly jiné. Jedna byla od katolického kněze. Promluvu nečetl, na rozdíl od zaměstnankyně krematoria. A byla také mnohem delší. Pochopila jsem, že zemřelý nebyl praktikující katolík. Kněz nejdříve přečetl úryvek z evangelia a poté ho dal do souvislosti s životem zemřelého. Řeč byla jak obecná a mohl se v ní každý najít, tak odrážela i život zemřelého jako „putujícího člověka“. Tato řeč byla prodchnuta nadějí na další setkání se zemřelým: „Loučíme se s naším bratrem X, kterého jsme měli rádi, kéž nás potěší naděje, že se s ním jednou šťastně shledáme. Vždyť láska Kristova, která všechno přemáhá, přemáhá i smrt.“ Poté následovala modlitba. Druhá řeč, kterou neměla zaměstnankyně krematoria, byla řeč na pohřbu mladého muže, který zemřel tragickou smrtí a před smrtí zachránil svého bratra tím, že se postavil střelci do rány. Tento pohřeb byl ze všech nejdojemnější. Ač to byla velmi tragická, smutná událost, přesto pohřeb byl plný naděje a lásky. Na pohřeb přijel i jeho zraněný bratr, kterému zachránil život. Právě v jeho

osobě byla cítit naděje, že nebyly ztraceny dva životy, ale jeden. Obřadní síň byla přeplněna lidmi, lidé stáli i venku na schodech. Přítomné byly i televize. Smuteční hosté byli převážně mladí lidé. Tento obřad se vším vymykal klasickému pohřbu. Jak už jsem řekla, hudba byla přesně podle jeho vkusu, na videoprojekci, kde většinou bývá jedna fotka a jméno a datum zemřelého, se na tomto pohřbu střídaly různé fotky a videa z jeho života. Proslov byl předem namluven a puštěn z reproduktoru. Pro jeho výjimečnost sem uvedu značnou část toho textu:

„Vážená rodino, příbuzní, kamarádi, známí, sešli jsme se tu, abychom uctili památku x, který nás opustil ve věku nedožitých 22 let. V minulých dnech došlo k tomu nejhoršímu, co kdy může obětavou a milující rodinu potkat. Ztratili předmět své lásky a péče. Svého syna, bratra, kamaráda, ale i malý synek ztratil svého tatínka. Může se v těchto okamžicích zdát, že ani vlastní smrt by nemohla být horší, byla to zpráva, kterou by nikdo z vás nečekal. Zastihla vás nepřipravené a nyní na vás co nejtěživěji doléhá. Zasáhla vaše nitro, zaplnila ho smutkem, bolestí a zklamáním. Ztráta mladého člověka je vždy bolestná. Nejen pro rodinu, ale i pro všechny ty, kteří s ním sdíleli radost mládí. Nesplnily se jeho ideály, nenaplnil se jeho životní sen podle jeho představ. Už ho nepotkáme, nevidíme. Dokázal vždycky všechny potěšit svou upřímnou a veselou povahou. Krásným smíchem, který zůstane v pamětech náš všech, kteří jsme ho znali. Jistě se všichni ptáte, proč právě on se musel stát obětí tragédie. Dennodenně slýcháme o podobných tragédiích, ale když se nás bezprostředně nedotýkají, jako kdyby ani nebyly. Bohužel dnes jsme svědky právě takovéhle situace. ... Těžko se hledají slova útěchy právě nyní. Smutek a žel ze ztráty mladého člověka. Za slzy se není třeba stydět. Ba naopak, někdy jsou cestou, jediným východiskem z nenadálé a nečekané rány osudu. Děkujeme, že vzpomenete s námi.“

3.2.4 Symboly nesoucí naději

O české společnosti se mluví jako o ateistické společnosti a tento postoj by se měl promítnout do všech odvětví lidského života. Jak si na tom stojíme s vírou, rozebereme v další kapitole. Nyní nás zajímá, jestli v sekulárních pohřbech najdeme, i přes začnou sekularizaci naší země, jakýkoliv náznak nadpřirozena či náboženskosti. Pro naši potřeb u nyní budu vycházet z nejširší možné definice náboženskosti, ať se to týká víry v Boha,

posmrtný život či jen víry v osud. Některé písně, které se hrají na pohřbech, mají v sobě náboženský podtext, ale my se zaměříme jen na symboly v proslovech.

Co se posmrtného bytí týká, nejčastěji se objevují fráze „zůstane s námi ve vzpomínkách“ a o zemřelém se mluví jako o spícím „Klid a mír jejímu věčnému spánku.“ O žádném jiném posmrtném životě se v sekulárních pohřbech nemluví. Velkou roli hraje v proslovech osud. Osud je ten důvod, proč dotyčný zemřel. V jiné řeči se říká: „Vše je dáno do vínku, člověk se narodí, stárne a umírá. Pro nikoho není výjimky, jeden od druhého se liší jen počtem let a tím, jak je prožijeme.“ Tento postoj by odpovídal náboženskému stavu české společnosti, kdy hodně lidí věří právě v to, že život mu je určen dopředu právě osudem.

Nejvíce náboženských úvah najdeme jedině v obřadu, který vedl kněz, ale na tom není nic neobvyklého.

„Držel ho za ruku a vedl ho přes onu bránu smrti do onoho emauzského hostince, kde Kristus bere chléb a láme a nejdnou oni pochopí, najednou se otevřenou oči, nám, jemu, nám všem. Vždyť snad nám srdce nehořelo, když šel s námi? Moji milováni, jsem přesvědčen, že On, náš milovaný bratr, přítel x má tuto zkušenost za sebou, že už řekl: To jsem byl tak slepý, že jsem ho neviděl, když mě provázel po mých životních cestách a já si myslel bláhově, že jdu sám? Ale před námi ta cesta ještě je, před námi jsou ještě ona zásadní rozhodnutí. Nebojme se, věřte tomu, že ani my nejdeme sami, že i my navzdory našim klopýtnutím, selháním, nejdeme sami, jdeme s ním, s vítězem, s Bohem, ale především s přítelem a bratrem každého z nás.“

Na pohřbu č.9 mě velmi zaujaly verše, které byly napsány ve videu, kde většinou bývá fotka zemřelého. Tyto verše napsal sám zemřelý.

*Naděje je cesta k lásce, k té nejhlubší svobodě,
tu, kterou máme ukrytou v nitru. Tu mi nikdo nevezme.*

Tento verš v sobě může skrývat víru, která je u nás tak populární. Je to právě víra v něco, co nedokážou lidé pojmenovat, přesto cítí, že v životě jde o více než jen pozemský život.

Z těchto, sice drobných náznaků, můžeme vytušit, že i sekulární obřady v sobě obsahují prvky náboženskosti. Vztah života a smrti je v proslovech pojímán jako naprosto přirozený. Smrt je součástí života.

*„Ale takový je život a smrt a bolest jsou součástí všeho dění. Smrt bude přicházet stále.
K jednomu přijde a druhého posvětil a vždy zanechá za sebou smutek a bolest v srdcích
těch, kdož žijí.“*

Závěr

V této bakalářské práci jsme se snažili zmapovat současný stav českého pohřebnictví a vztah naší společnosti ke smrti.

V první kapitole jsme se zaměřili na samotné pohřby, které se nám staly oknem do společnosti. Zjistili jsme například to, že každá společnost vždy reflektovala smrtelnost a kultura smrti byla vždy důležitou součástí společnosti. Do 20. století jsme všechny pohřby mohli chápat jako náboženské, protože za všemi rituály se nacházely symbolické náboženské systémy. Lidé měli postoj ke smrti jiný, smrt byla součástí jejich života. Přesto nemůžeme mluvit o tom, že smrt byla lehčí, smrt je bolestivá v každé době a vždy záleželo a záleží na konkrétním člověku, jak svou smrt či smrt někoho jiného reflektuje. S postupem sekularizace se objevovaly snahy o sekulární pohřby, které se ještě v 18. a začátkem 19. století nepodařilo prosadit, protože za sebou neměly žádné velké symbolické rámce, které by rituálům dávaly smysl. S koncem 19. stoletím, s modernizací, urbanizací, demografickými změnami, krizí rodiny aj., dochází ke změnám, které se projeví i v pohřebnictví. Veřejný charakter pohřbů se postupně ztrácí, o zemřelém se přestává starat rodina a jsou dáni do péče pohřebním službám. Velká změna přichází díky kremaci, která byla od začátku spojována se sekularizačními tendencemi, postupně převážila. V České republice se stala hlavním způsobem pohřbívání. Období komunismu mělo na proměnu pohřbívání značný vliv, skrze pohřební rituál byly šířeny marxistické myšlenky, které v sekulárních pohřbech způsobily vyprahlost a prázdnotu.

Smrt se ve 20. století stala tabu, nehodila se do moderní společnosti. Potlačili jsme smrt a náboženství, ale tím jsme zároveň potlačili i život. Najednou se před námi začaly objevovat problémy, které jsme neuměli řešit. Lidé umírají sami, velkému počtu lidí ani není vypraven pohřeb, umíráme v cizím prostředí nemocnice, o eutanázii se mluví jako o normální věci, která by přece pomohla netrpět. Stejně jako jsme vyloučili smrt, vyloučili jsme i bolest, ale ona se vrací jinudy, v psychických problémech, v nevyřešených vztazích. Smrt je pro nás spíše téma ve filmu, než téma pro život. Z výzkumů Olgy Nešporové jsme zjistili, že lidé, kteří se deklarují jako nevěřící, o své smrtelnosti moc neuvažují a nedokáží ji zasadit do širšího rámce. Věřící lidé sice chápou smrt v náboženském rámci, přesto

to neznamená, že jsou s ní vyrovnání. Přesto mnoho autorů odkazuje na to, že náboženství má hlavní funkci v konceptualizaci smrtelnosti.

Další důležitou částí bakalářky bylo zmapování hlavních možností a preferencí pohřbů u nás. Žádné přesné statistiky nemáme, z výzkumů Nešporové můžeme vyčíst, že jedna čtvrtina lidí je pro sekulární pohřeb, jedna pětina pro církevní, jedna pětina také nechce mít žádný pohřeb a třetině lidí je jedno, jak budou pohřbeni. Pohřeb má totiž pro českou společnost čím dál tím menší důležitost. Lidé nevidí v pohřbu význam ani pro zemřelé, ani pro pozůstalé. Mnohdy je pro ně pohřeb jen velkou ekonomickou a psychickou zátěží. Pohřebnictví u nás prochází krizí. Proto jsme podrobněji rozebírali absenci pohřebních obřadů. Důležitým funerálním rituálem není jen pohřeb, ale i smutek a truchlení. I zde nemáme určené rituály, je na každém člověku, jak prožívá bolest. V naší společnosti nepůsobí nikdo, kdo by se tímto tématem zabýval. Jen okrajově služby pro pozůstalé nabízejí neziskové organizace. Přesto si kladu otázku, zda neprocházíme obdobím, v němž dochází k transformaci obřadů.

V druhé kapitole jsme se věnovali náboženskému stavu české společnosti. V první části jsme se snažili přiblížit základní milníky a okolnosti, které vedly k sekularizaci naší země. Souvislosti mezi odmítnutím náboženství na jedné straně a zavedením nenáboženského pohřbu kremací na straně druhé jsou značné. Obojí se zrodilo z nacionálního smyšlení českých zemí v 19.století, kdy se čeští nacionalisté snažili vytlačit vše německé, a tedy i katolickou církev. Zavedení kremací podporovalo nenáboženského smyšlení. Lidé se na konci 19.století a počátkem 20.století stávali matrikovými katolíky. Protiklerikální nálady u nás rostly a za první republiky opustilo katolickou církev několik milionů členů, komunismus u nás tyto procesy jen dokonal. V roce 1989 zde bylo jen velmi málo praktikujících věřících. Z toho samého důvodu jako skoro nikdo nechodil do kostela, tak ani nikdo nestál o církevní pohřeb.

V další části kapitoly o náboženství jsme se snažili zmapovat současný stav religiozity, které jsme odvozovaly z různých výzkumů konaných u nás a v Evropě. Že jsou Češi převážně ateisté, potvrzují čísla, která se vztahují k institucionalizované religiozitě, jež je u nás velmi nízká. Avšak ateismus České republiky zase vyvrací fakta vycházejí ze stavu religiozity alternativní. U nás je velmi silně zastoupena víra v něco nadpřirozeného, v sílu amuletů, ve věštce a léčitele. Například podle horoskopu se řídí skoro 40% dotazovaných.

Přesto si lidé nemyslí, že jsou věřící, pokud věří v tyto alternativní spirituality. Přesto pro českou religiozitu se dá říci, že je jedno kdo v co věří, protože pro málokoho má jeho víra nějaký dopad na jeho život. Česká společnost je lhostejná k víře, stejně tak k zemřelým a pozůstalým.

Třetí kapitola se zabývá mým výzkumem, který byl proveden v pardubickém krematoriu. Snažila jsme se zjistit průběh a různé možnosti pohřbů, které probíhají na stejném místě. V krematoriu, které bylo jedno z prvních u nás a v jehož architektonickém stylu se odkazuje na nacionální ideje 19.století, má slovanské, antické i lidové prvky. Při výzkumu jsme zjistila, že nyní jsou hlavní složkou pohřbů písně, které jsou vybrány narychlo a neřeší se tolik jejich obsah. Jinak by nehrály na pohřbu písně o pekle apod. Když se proslovy vyskytnou, jsou z velké části strohé, strukturalizované a opakují se. V prosloveh se nachází jen velmi málo symbolů, které by odkazovaly k naději jak pro pozůstalé, tak pro zemřelé. V životě a ve smrti člověka v naší společnosti není přítomné nic, co by pomáhalo se s tou bolestí vyrovnat.

Přesto se tu objevují náznaky, že se něco děje, že se něco mění. Může to být právě příklad zmíněného Lesu vzpomínek, kdy se i k nám dostávají nové styly pohřbů, které v našem pohřebnictví chybí a mají za sebou symbolický rámeček, jenž může být zaměřen na přírodu, či na konkrétního člověka. Dále se chystá novela o zákonu o pohřebnictví, jejím přínosem by měl být lidštější přístup a větší dohled nad pohřebními ústavami. Domníváme se také, že se ve společnosti začalo o této problematice mnohem více mluvit. Důkazem toho například může být organizace Cesta domů, která se zabývá mnoha projekty. V letošním roce (2015) probíhá v Národním muzeu výstavní cyklus Smrt „*Jednotlivé výstavy přibližují návštěvníkům fenomén smrti jako součást života v koloběhu přírody či jako inspiraci v hudbě a umění. Ukazují také obdivuhodnou variabilitu pojmání smrti v mimoevropských a lidových kulturách a představí i obraz společnosti nastíněný na pozadí velkých pohřbů slavných osobností.*“²⁵² Tento cyklus sklízí velké úspěchy a je hojně navštěvován. Na internetové televizi www.stream.cz běží seriál Dělníci smrti, který si dává za cíl ukázat lidem všechny tváře smrti: jak probíhá pohřeb, co je to hospic, jak se dělají rakve, kde se učí hrobníci, mluví o posledních přáních zemřelých, věnuje se také Cestě domů,

²⁵² *Smrt v muzeu*, <http://www.smrtvmuzeu.cz/O-vystavnim-cyklu-Smrt/>, [11.11.2015].

překonání bolesti aj. A to všechno proto, „*abyste se mohli správně rozhodnout*“.²⁵³ Možná tedy, změníme-li každý z nás postoje ke své smrti a k umírání našich blízkých, změníme tím i stav pohřebnictví a dáme nový smysl nejen smrti, ale i životu.

Smrt a transkulturní komunikace

Není asi žádná jiná skutečnost, která je pro všechny lidi stejná, bez ohledu na barvu pleti, náboženství, kulturu, pohlaví aj., jako je smrt. Smrt je dána. Všichni lidé jsme smrtelní a všichni si svoji smrtelnost uvědomujeme. Smrt nás spojuje více než cokoliv jiného. Představy o smrti se také vyskytují ve všech kulturách. Vědomí smrti velmi úzce souvisí se vznikem kultury, kdy se snažíme, abychom zde něco po smrti zanechali. Prožívání smrti a rituály jsou ale pro každou společnost jiné a je zde veliká rozmanitost.

Jak může být přínosná transkulturní komunikace (dále jen TK) v našem tématu krize funerálních zvyků v české společnosti? Nejdříve je potřeba říci, co to transkulturní komunikace je. Transkulturní komunikace je „...*dialog navzdory kultuře*.“²⁵⁴ Kultura je pro člověka do určité míry daná, ale nedeterminuje ho úplně. Člověk je schopen podstoupit od své kultury a reflektovat ji. TK si je vědoma kulturní rozmanitosti a je otevřena jinému, a proto nezavrhuje vše odlišné.²⁵⁵ TK vychází z fenoménu globalizace, kde se zdá, že na jedné straně spěje svět k absolutní jednotě a na straně druhé vidí velkou roztržičnost, odcizení, kulturní a náboženské střety. Otázkou zůstává, na jakém principu vybudovat TK.²⁵⁶

Nezbytnou otázkou propojení kultur je otázka po člověku, „Co znamená být člověkem“. Nebude však stačit jen otevřenost a tolerance vůči jinakosti. Tolerance totiž nemůže být bezbřehá. V našem civilizačním okruhu je zakořeněná důstojnost lidského jedince. Důstojnost je pak metafyzický pojem. Lidská důstojnost je obsažena v moderních ústavách a stala se jejich základní osnovou a normou. I když je koncept lidské důstojnosti rozšířený, máme problém přesně určit, co je obsahem důstojnosti člověka. S příchodem křesťanství se

²⁵³ *Dělníci smrti*, <https://www.stream.cz/porady/delnici-smrti>, [11.11.2015].

²⁵⁴ SOKOLÍČKOVÁ, Zdenka: *Výzvy pro transkulturní komunikaci*. Ostrava: Moravapress, 2014. str. 24.

²⁵⁵ Srov. Tamtéž., str. 63-64

²⁵⁶ Srov. BURDA, F. Dignita jako fundamentální východisko transkulturní komunikace. In. BURDA, F. a kol. *Člověk jako východisko dialogu kultur*, Ústí nad Orlicí: Oftis, 2013, s. 36-37.

nám vytvořil obraz bytí osobou. A právě v sobě nacházíme klíč k lidské jednotě. Pojetí člověka se tak stává základním kamenem všech ostatních hodnot.²⁵⁷

Pokud tedy přijmeme za své, že každý člověk má neodcizitelnou důstojnost, nejdeme proti tomuto tvrzení i tím, že nepohřbíváme své zesnulé? Pokud má člověk svou důstojnost, má ji celý život, to je důvod, proč by se mu měla úcta projevovat i po smrti.

²⁵⁷ Srov. BURDA, F. Dignita jako fundamentální východisko transkulturní komunikace. In. BURDA, F. a kol. *Člověk jako východisko dialogu kultur*, Ústí nad Orlicí: Oftis, 2013, s. 37-44.

Seznam literatury

1. ABELN, Reingard, KNER, Anton. *Umírání znamená loučení. o křesťanském poselství smrti*. Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1993, 43 s. ISBN 80-85527-35-9.
2. ASSMANN, Jan. *Smrt jako fenomén kulturní teorie. Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*. Praha: Vyšehrad, 2003, 91 s. ISBN 80-7021-514-3.
3. ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000, 358 s. ISBN 80-7203-286-0.
4. BARTOŠEK, Jaroslav. *Organizace občanského pohřbu*. České Budějovice: Krajské kulturní středisko, 1982, 35 s.
5. BERGER, Petr L., LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK, 1999, 214 s. ISBN 80-85959-46-1.
6. *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Praha: Česká biblická společnost, 2007. 1387 s. ISBN 978-80-85810-56-1.
7. BRABEC, Ladislav. *Křesťanská thanatologie*. Praha: Gemma89, 1991, 118 s. ISBN 80-85206-06-4.
8. BURDA, F. Dignita jako fundamentální východisko transkulturní komunikace. In. BURDA, F. a kol. *Člověk jako východisko dialogu kultur*, Ústí nad Orlicí: Oftis, 2013, 92 s. ISBN 978-80-7405-315-3.
9. CÍLEK, Václav (ed.). *Něco se muselo stát. Nová kniha proměn*. Praha: Novela bohemia, 2014, 489 s. ISBN 978-80-87683-36-1.
10. ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, 66 s. ISBN 80-85844-39-7.
11. HAMPLOVÁ, Dana. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti. Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, 60 s. ISBN 80-85950-79-0.
12. HAMPLOVÁ, Dana, ŘEHÁKOVÁ, Blanka. *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 - Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2009, 139 s. ISBN 978-80-7330-163-7.
13. HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Rub života - líc smrti*. Praha: Orbis, 1975, 161 s.
14. HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galen, 2007, 244 s. 978-80-7262-471-3.

15. KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví. Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. Praha: Linde, 2013, 308 s. ISBN 978-80-86131-95-5.
16. KOUTNÍK, Ondřej, JUNEK, Adam. *Stát povolí pohřby nenarozených dětí*. Lidové noviny 2015, roč. XXVIII, č.248.
17. LUŽNÝ, Dušan, NEŠPOR, R. Zdeněk a kol. *Náboženství v menšině. Religiozita a spiritualita v současné české společnosti*. Praha: Malvern, 2008, 206 s. ISBN 978-80-86702-53-7.
18. Mezinárodní teologická komise. *O některých aktuálních otázkách eschatologie*. Olomouc: REFUGIUM, 2008, 104 s. ISBN 978-80-7412-004-6
19. MCLEOD, Hugh. *Sekularizace v západní Evropě (1848-1914)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, 367 s. ISBN 978-80-7325-161-1.
20. NEŠPOR, R. Zdeněk. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, 214 s. ISBN 978-80-7017-147-9.
21. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a umírání*. Brno: CDK, 2013, 351 s. ISBN 978-80-7325-320-2.
22. PELANT, Karel. *Pohřeb ohněm nebo hnitím? Námitky a důvody pro i proti*. Praha: Volná myšlenka, 1909, 30 s.
23. PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích. Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava: Moravapress, 2013, 132 s. ISBN 978-80-87853-05-4.
24. SOKOLÍČKOVÁ, Zdenka: *Výzvy pro transkulturní komunikaci*. Ostrava: Moravapress, 2014, 88 s. ISBN 978-80-87853-22-1
25. STEJSKAL, David, ŠEJVL, Jaroslav a kolektiv. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, 461 s. ISBN 978-80-7357-680-6.
26. SVOBODOVÁ, Markéta. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny*. Praha: Artefactum, 2013, 182 s. 978-80-86890-51-7.
27. ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Vyhoštěná smrt*. Praha: Kalich, 2013, 127 s. ISBN 978-80-7017-197-4.

28. UNGER, Josef. *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 25: Pohřební ritus I. až 20. století v Evropě a antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno: NAUMA, 2006, 254 s. 80-86258-59-9.
29. URLICHOVÁ, Monika. *Hledání smyslu ve smrti a umírání: Zdravotně sociální aspekty konce života v perspektivě existencionální analýzy*. Ostrava: Moravapress, 2014, 168 s. ISBN 978-80-87853-21-4
30. VAVROUŠEK, Václav. *Občanské pohřby*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko HK, 1974, 50 s.
31. WILSON, B. 1996, In. FIALA, P. *Laboratoř sekularizace, Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ*. Praha: CDK, 2008, 183 s. 978-80-7325-141-3.

Internetové zdroje:

1. *Dělníci smrti*, <https://www.stream.cz/porady/delnici-smrti>, [11.11.2015].
2. *Historie vzniku pardubického krematoria*. Dostupné z: <http://www.smp-pce.cz/historie-vzniku-184/>, [14.10.2015].
3. *Krematorium Pardubice. Historické mezníky budovy krematoria v datech a faktech*. Dostupné z: <http://www.smp-pce.cz/krematorium-125/>, [14.10.2015].
4. *Les Vzpomínek*, <http://lesvzpominek.cz/>, [21.10.2015].
5. *Smuteční řečník: Rozpláču všechny. Zůstávám nad věcí, abych se nezbláznil*. Září 2015. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/lide-ceska-smutecni-recnik-vlastimil-ctverak-fna/domaci.aspx?c=A150902_170857_domaci_zt, [20.10.2014].
6. *Smrt v muzeu*, <http://www.smrtvmuzeu.cz/O-vystavnim-cyklu-Smrt/>, [11.11.2015].